

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

4. füzet.

Báró Wesselényi Miklós és munkái.

(Első közlemény.)

A Réz, Meszes és Bükk koszorujában, a Hómosó-Ér öntözte vidéken szobrot állítottunk a nagy Wesselényi Miklósnak.

Kigyúlt fáklyája az árvízi hajósnak. Látjuk újra a hegyek ormai felett felragyogó fényét, melyet egyszer már elvesztettünk vala szemek elöl — sorsunk ütköző, hánykodó hullámain.

Ott áll a Nagy, a zilahi Kossuth-téren, fényben visszatérve, diadallal a nemzet koszorúival elhalmozva.

Szívünk megkönnyebbült, mikor lehullott a lepel. Mikor tanúságot tettünk, hogy a szabad eszmék rettenthetetlen úttörőjét, Széchenyi korszaka küzdelmeinek első hőjét még sem feledtük el, emlékének kegyelettel áldozván, emlékéből lelkesítő új erőt merítvén, gyűjtván „régii fénynél új szövétneket“.

Széchenyi izzó korából, az ébredésnek mozgalmas, a nemzet létérdekeit vitató, szabadságunk, alkotmányunk, magyar egységünk mellett harezba induló időszakából, az úttörő gigászok és mártírok közül két férfiú válik ki, a kik magasra tartják az emberszeretet és hazafiság lobogóját. Az egyik egy magános, merengő, elmélkedő, vágyódó, forró és küzdő lélek, a ki szent fájdalommal és megrendítő kétségbeeséssel zengi fenségesen szárnyaló himnuszait, ódáit, borongó elégiáit, majd pedig eladdig nem ismert művésziességet önt szónoklataiba, a másiknak jelleme általában az „erőfeszítés“; „tüzes, barna, jelentékeny szemei a tigris szemek erélyével mélyedtek a tárgyakra, melyeket gyűlölt, keresett, vagy megtalált“, a ki mennydörgészerű hangjával „inkább sivár és velőig ható erős, mint kellemes volt“. ¹ A szabad eszmék e dicső úttörői: Kőlcsey és Wes-

¹ Kemény Zsigmond: *A két Wesselényi Miklós*, 94., 95., 96. 1.

selényi, amaz áldásért esengő imájával, emez hatalmas jeligéjével: a *nunquam retro*-val állt a nemzet előtt, a legnagyobb megpróbáltatások közt, a legvégzetesebb pillanatokban.

Wesselényi, a „legmagyarabb magyar”: Széchenyire, a legnagyobb magyarra, Kölcsey, a művésziességgel tündöklő szónok pedig többek közt Kossuthra, Deákra volt hatással. Kossuth azt írja Kölcseyről 1834-ben, hogy „halk szózata szent kegyelet ihletéseként rezgett végig hallgatóin. Egy erős lélek törékeny test lánczai közt”, „egyetlen szemében a nemzet minden múlt és jövő bánata tükröződött vissza”. Úgy állott mindannyiok előtt, mint egy túlvilági lény; néma csendben, áhítattal hallgatták őt, a mikor az örökváltsági törvényjavaslat mellett beszélt. Wesselényi beszédei pedig — Kossuth szerint — mázsás szentenciákkal voltak telítve.

A történelem följegyezte Wesselényinek Széchenyivel való barátságát, a melyről írja Széchenyi Wesselényihez 1821 szept. 16-dikán, hogy az iránta való indulata „nem csalódás, hanem való és maradandó,” vagy, mint 1843-ban írja Széchenyi az első találkozásról: Wesselényi „lángoló hazaszeretete, magasztos fel-fogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorolt, majd elbájoló lelkemet.” Mindketten pirúltak Széchenyi kifejezésével élve „hazánk hátramaradt, oly annyira elaljasodott léte felett” s mind a ketten kimondhatatlan vágyat éreztek magukban, „habár egy mákszemnyire is járulhatni honunk, véreink ápolásához.” „Erősödött napról-napra valóban sem kiseded hiúságtól, sem önző hajlamtól el nem rutított” szövetségök.

Ismerjük szent szövetségöket s fájdalmas meghasonlásukat. A kortársak, a mint Kossuth mondá, Széchenyit az anyag emberének tartották. „Széchenyi vagyonság útján akár vezetni közszabadságra, Wesselényi pedig a közszabadság útján vagyonságra. Amaz ezt tartja: legyünk csak gazdagok, a szabadság majdan elkövetkezik. Emez viszont: csak szabadok legyünk, a gazdagság majd önként eljő.” Így vélekedének a kortársak, a mit Kemény Zsigmond arra vezet vissza, hogy a kortársak „inkább szerették az antitheziseket, mint az igazságot,” mert „a ki Wesselényi s Széchenyi közt az utolsó különbségeket akarja keresni, inkább onnan indulhat ki, hogy Wesselényi a régi

alkotmány régi pozícióit kívánta híven megtartani és félt a köz- és magánjogi nagyobb reformoktól mindaddig, míg Ausztria abszolutisztikus irányúnak marad s míg az örökös tartományok is alkotmányt nem nyernek. Ellenben Széchenyi szükségesnek tartá, az hogy Ausztriával való vegyes házasság alatt is folytonosan és azon eszközök által, melyek lehetségessé teszik, gyűjtsük anyagi és erkölcsi erőnket, reformáljuk viszonyainkat, oly téren, hol legtöbb eredménnyel lehet; neveljük értelmi sulyunkat; egyesítsük a néposztályok érdekeit; s úgy igyekezzünk alkotmányunkkal és anyagi előállítási tehetségünkkel gazdálkodni, hogy hangadók lehessünk a birodalomban minden nagy forduló pontnál, s akár az abszolutizmus, akár a szabadság uralkodik Bécsben, mi helyzetünk sajátságaiból a legtöbb kamatot legyünk alkalmasak hazánk számára kivonni.“ Így jellemzi a két férfit Kemény.¹

Annak a párhuzamnak felületes voltára, mely szerint Széchenyi a gazdagság útján akart jutni a szabadsághoz, Wesselényi pedig a szabadság útján a gazdagsághoz, Zsilinszky Mihály is rámutat *Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés* cz. munkájában. Wesselényinek a *Balítéletek* cz. munkájából vett idézetekkel támogatja, hogy „Wesselényi a magyar nemzet jövőjének zálogát az anyagi jólétben és lelki műveltségben keresé.“²

A legteljesebb, egyszersmind a legtömörebb képét politikai irányuk különbözőségeinek a Wesselényi Naplója mutatja.

Míg Széchenyi a nemzetben magában kereste bajainak okát s fokozatosabb, de biztosabb orvosláshoz kívánt nyúlni, addig Wesselényi a nemzeti elnyomatásra vezetett vissza minden bajt s az első szükséges dolognak az alkotmány s ezzel szabadságunk biztosítását tartotta.

„Hogy a nemzeti erőt s érzést kell nálunk kifejtteni s hogy ez az egyedüli út, mód, hogy a magyar valaha szabad legyen, ebben egyezünk mind a ketten, — úgy mond Wesselényi, — ő erre kaszinók, verseny, lánczíd, dunai gőzhajózás stb. nagyon is homeopaticice diluált szereit akarja használni, én is hiszem, hogy ezen parányi adagok sem lesznek hatás nélküliek, későre, nagyon későre

¹ Kemény Zs.: *Széchenyi István*, 345—346. l.

² I. m. 25. l.

fognak munkálódni, de rögtön használni nem. — Hazánk torha teste a mostani hidek és fullasztó ködös időben kemény és hirtelen ható szereket kíván. De Széchenyi azt nem akarja átlátni, hogy míg a század múlva sikerülendő orvoslás módjával akarja hazánkat éltetni s míg csak azon kis cseppeket s porocskákat akarja adogatni, minden más orvosi szertől eltűntve, addig más betegség ragadta meg a testet s más halálos nyavalya kapta körmei közé s ha ez ellen nem gyógyítatik — meghal, mielőtt azon szerek chronicus bajaiból kiorvosolhatnák. — Széchenyi a bennünk fejlődő s örökségül ránk maradt betegségekből akarja, hogy magunkat gyógyítsuk s erre a választott szerek jók lehetnek s valóban célirányosak is; de tagjainkat zúzzák, marczangolják, rajtuk tág sebeket ejtenek, melyeken vérünk foly, ki kell magunkat az erőszak körmei közül fejteni, az éles fegyver csapásait fel kell fogni vagy elkerülni, a kapott sebeket vagy eltört tagokat bekötni és helyre egyengetni, mert orvosi szerek csak betegséget gyógyítanak, de külerőszakot el nem távoztatnak és azt kell meggátolni, hogy a test ne desorganisálódjék, mert desorganizált testet semmi orvosi ápolás nem állít helyre. Nemzetnek pedig teste, mely jussaitól magát megfosztani engedi, desorganizálva van. Én a Széchenyi gyógyítási módjával kezdet fogtam mindig s abban nem is kis részt vettem, de midőn országgyűléseken, vármegyékben törvényeinket, jussainkat, nemzetiségünket megtámadva s vad csapatok alatt vérzeni láttam, lehetett-e akkor némán hallgatnom vagy magam visszavonásával másoknak s a legjobbaknak is megfutamodásra jelt adnom? stb.¹

Érzik e sorokból, hogy magasrendű céljaikban mennyire egyek ők. Ragyognak a nemzetet irányító közös igéik egymásba fűződve, ellenségeskedéseiket betakarva.

Azok a magasabb vezérlő csillagok, melyekre szemeiket a Debreczenben 1820-ban történt első találkozásuk alkalmából szegezték, azok vezették őket, akkor is, a mikor külön úton jártak. Azok az utak összefolytak, mint a hogy — pályáik végén — összefolytak az egymás keblére boruló két barátnak égő könnyei.

Ismétlem, a történelemben ép annyira elválaszthatatlanok, mint szíveinkben.

De a nemzeti újjászületés és a Wesselényi történetében soha sem lehet megfedkezünk a magyar parlamenti szónoklat újjáteremtőjéről, a *Himnusz* halhatatlan költőjéről.

¹ Szikszai Lajos: *Hadadi Báró Wesselényi Miklós Emléke*, 50—52 l.

Óh, a Kölesey és Wesselényi neve ép oly meghatóan összeér a tragikus helyeken! A két férfiút — hogy Wesselényi mondásával szóljak — szent barátság fűzte össze.

Wesselényi épen azon a vármegyei gyűlésen mondott szavaiért vonta fejére a hűtlenségi vádat, a mely vármegyei gyűlésen leköszönt Kölesey, visszaadván a követi megbízatását, mert ez a vármegye amaz ismeretes potlóútasítást kívánta rákötni, hogy a reformok ellen foglaljon állást. És Köleseyt utolsó leheletéig a Wesselényi pöre mellett találjuk; a halál ütötte ki kezéből hőslélkű barátjának védelmére fogott tollát. A főnemességből származott Wesselényi ezzel búcsuzott el a közép-nemes fiától: „valamennyiünknel többet ért, igazában nem is volt közibünk való“.

Elveik, eszményeik ugyanazok, politikai hitvallásuk egy.

Kölesey is a vallásszabadság, a lengyelek, a magyar nyelv, a részek, az úrbér ügyében, a jobbágyság érdekében izgat. Csakhogy míg Kölesey nem annyira államférfiú, mint inkább — halk hangja mellett is — szónok, addig Wesselényi nagyobb politikus, s a nemzet a kétségek, tépelődések válságos pillanatában az ő rendületlen hitében, rettenthetetlen bátorságában, sámsoni erejében ünnepelte vezérét. Milyen igazán mondja Beöthy Ákos, hogy a mégis inkább anyagi irányzat mellett, melyet társadalmi és közgazdasági háttérével Széchenyi képviselt, Kölesey és Wesselényi voltak az eszményi irányzat úttörői, „mely letört minden egyéni és hatalmi önzést, a közérdeket tette úrrá minden felekezeti és osztályérdek felett“.¹

Hogy mi most a jelen viszonyok közt békében élünk s közremunkálhatunk nemzeti eszményeink szolgálatára, azt jórészen hazánk e két nagy fiának, Köleseynek és Wesselényinek köszönhetjük. Az eszményi irányzat megteremtője Kölesey, a politikai vezetéi: előbb Wesselényi, majd Deák és Kossuth.

Igy jelennek meg ők ketten karöltve a reformkor hajnalán.

Az új Magyarország parlamentáris vezéreinek sorát tehát Wesselényi nyitja meg, a ki az 1832-iki országgyűlés elején

¹ *Magyar Közélet*, I. évf. 5 sz., 23. 1.

— az erdélyi országgyűlésre távoztáig — annak daczára, hogy a főrendi házban ült, az alsóházi ellenzéknek volt a zászlóvivője.¹

Wesselényinek már első megjelenése mutatta a határozott vonásokat, a melyek pályáját irányítják. Azok közül az elszánt nemes kezdők közül való, a kik rajongással csüggnék ideáljainkon, tudnak küzdeni azokért s mártirjai is tudnak lenni azoknak, ha kell. A minthogy homlokán fénylik a martirkoszorú.

Saját szenvedéseivel nem törődött.

„Nem fájnak a sebek, melyeket babérok fedeznek, — úgy mond — s könnyű a legveszélyesebb helyen is az utolsó csepp vérig állani, midőn az a szent ügyre hasznót, nevünkre halhatatlanságot hoz. De ha a balszerencse mostoha évben egy vert had részesévé tett: szabad-e a koszorúzatlan zászlót odahagyni? Könnyű ott a munkásság és bátor viadal, hol a fáradozó izzadásnak a bizonyos czél szembe nevet; de ott, a hol komor kinézés s nem vidít semmi remény, kemény lélek kell ott a hasztalan, de köteles harezra“.²

Ilyen kemény volt az ő lelke, mely a *kőborgó patriotában* lakott, a ki meg nem hátrált sehol, a ki a valóban nagy lelkek megadásával hordozta a szívébe mártott töröket. A ki, mint a *Balítéletekben* mondja, nem ismert földi félelmet:

„A mim nékem van féltendőm — úgymond — azelőtt bármi hatalomnak is elporlik ereje; lelkem függetlenségét lánczai nem békózzhatják s öntudásom nyugalmit árjai nem zavarhatják; más lánczok engem a világhoz nem csatolnak, csak hazám boldogsága s az emberiség szent ügye“.

A ki Naplójába (1835. május 1-én) ezeket az érzekemény, a lélek erejét éreztető szavakat írta:

„Ne rettegjétek az üldözéstől, higyjétek, nyugodtabb keblem nekem az üldözöttnek, mint üldözőimé, minden pillanat rablánczot csörgethet számomra; de higyjétek, a szabadság fia ott is szabadabb leend, mint a szolgaság fattyai, kik dühök vadságában azt képzelik, hogy a lelket lehet rablánczba fűzni“.

Kemény lélek rendületlen, törhetetlen hittel.

„Nyugodt lelkem — úgymond Naplója más helyén, — hogy szoros kötelességet teljesíttem, jutalmazó azon öntudat, miszerint meg vagyok győződve, hogy eszelekvési módomnak erkölcsi hatása

¹ *Magyar Közélet*, I. évf. 5. sz. 6—7. l.

² Szikszai: i. m. 19. l.

üdvös volt s azon magvak, melyeket hintettem, csirázni fognak s a nemzeti érzés és szabad szellem kifejlődése lesz annak gyümölese“.¹

A tüneményes férfiú pályája hatással volt legnagyobb költőinkre.

Berzsényi mily jellemző képet fest róla 1814-ben. Homlokát jég fedi, de szemeiből láng csap ki, hasonló az egekbe merült Aetnához, melynek „tetején örökös tűz-örvény s aetheri fagy küzd“. Mennyire beteljesült a fenség nagy költőjének jóslata: „Erdély! mennyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz“.

Döbrentei Gáborhoz 1815-ben írott versében szintén megemlékszik Wesselényiről, midőn így szól Döbrenteihez:

. . . . . „vívj dícsően
Az éj süvöltő vak hydráival!
Paizst s aranytört nyújt Apoll' neked,
S veled buzogva felkél Wesselényid,
A szörny-ölőknek szörny-ölő fia;
Lehull előtte majd egünk köde,
S paeánt² riadnak Erdély bérczei“.

Berzsényi az apának a hamvaihoz is zeng ódát, a ki, mint az orkán, s mint az olympi láng, rázta meg a gőztorlatok alpesit, a kinek neve „rettenetes vala és imádott,“ s a kit atyáinak pallosával győzedelem vezetett az égbe.

Kazinczy Ferencz, gyermekkorát is megéneklé. Mikor a még tizenkét éves gyermek Nagy-Károlyban a fölkelő nemesség egy csapatán a nádor jelenlétében szemlét tartott: a költő elragadtatva zengi róla, hogy midőn még gyöngéd arczán rózsák virítanak, már a vérmezőre fut azok közé, a kik a halál elé mennek.

Az apa elhunytakor azt mondatja az apával:

„Erdély, szüntessed sirásidat. Él fiam, él nóm.
S diszedet, egy jobb kort újra megadja Zsibó.“

A Bajza József *Sohajjtásában* a Wesselényi lelke szólalt meg, a kinek

¹ Szikszai: i. m. 52. l.

² Ünnepi ének Apolló tiszteletére.

Oly sok küzdés után
 Örvény s habok közül,
 Segélni part felé
 Egy csillag sem derül

s a ki egy reménysugárért sohajt föl a népek istenéhez. E költeményt a Wesselényi dalának tartotta a közvélemény.

Vörösmarty *Az árvízi hajós* cz. versében, melyet 1838 ápr. 27-dikén Laborfalvi Róza mutatott be a pesti magyar színházban, emelt emlékoszlopot számára. E költemény méltán keltett óriás hatást, mert Wesselényi nemcsak a pesti árvízben volt mentő, hanem ott látta mindenki a nemzeti életnek letűnt századokból áthúzódott zivatarfelhői között zajló habok torlatán, az elsők közt, hánykódó csónakával a mentés munkájánál, hogy már-már alámerülő, fuldokló nemzetén segítsen.

Elevenítsük föl e szép költeményt.

Midőn országunk szívében, a népes házsorok között vad morajjal gyilkos áradat gázolt át, midőn rémséges jajkiáltás hallszott az ingó falak mögül s még rémesb a hallgatás, midőn a ház bedőlt, beomlott házak, élők, holtak fölött kavargott a hab: ezreket ment. Mily megragadóan ecseteli a költő: „Egy kór, agg, és szegény“ nő jajveszéklése esd a mentésért, jön is a sajka, rohanva az áradat taván; de embertelen zsvány ül rajta, kinek szentségtörő keze csak tiltott vagyont keres s szivtelenül suhan el az agg nő mellett.

Mert egy batkát nem ér
 Mind a mi rajta van.

Az ingó fal körül több hajó is kereng; de mentetlenül áll a szegény anya. Az egyik pénzét, a másik magát menti, némelyik a kedvesét keresi aggódva.

S ki csak mulatni jár
 A közveszély felett,
 Az óvni rá nem ér
 Egy hitvány életet.

Az ár dühösebb egyre s száz örvény fenyegeti a bágyadt nőt, hogy alá sodorja; már nem is kiáltoz, még jön s megy hajó, de ő már, úgy látszik, tűrően várja a borzasztó halált. Ekkor

jön a nagy szív, az a hajós, a ki — jóllehet sajkája tele van menekvőkkel, — így riad fel: „Ki él még itt?

S még jókor érkezik;
A féltett kőfal áll.
S kihalt remény után
A nő hajóra száll.

Hálás búcsút rebegnek a menekültek.

Csak a szegény beteg
Agg nő nem távozik,
S elfuladt kebliből
Sohajtás hallatik.
„Itt, jó anyám, neked
E kisdéd adomány,
Pénn s egy falat kenyér;
Többet várj ég után.
Nekem nagy útaim
Vannak még szertesztét;
Ezreknek élete,
Kiált hajót, segélyt!“
Szól s menne a hajós.

De a redős arcú hölgy „tündér tekintetű asszonynyá változott“ át, a kinek a szépsége leírhatatlanul bájos, szebb a szerelemnél, hívebb a barátságánál s kedvesebb a látása mindennél. Most édes, földöntúli hangokat hall az elbámult hajós. Így szól hozzá az égi nő:

„Ha minden elhagyand,	Rágalmak nyelve mar,
Az ember és világ,	Emlékezzél reám,
Barát és szerető,	Sorsodnak éjjelén,
Ha hozzád mostohák	Önérzeted vagyok,
Szerencse és ipar	Nevem jótétemény.“
S hű fáradásidért	

A jósige beteljesült. Elhagyta minden, maga maradt

Mint téli fán az ág.

De ő még sokak életét menti meg.

S ha néha mardosóbb	Lelkének a dicső
Fájdalma visszasír,	Hölgy képe feltűnik,
S a földön ellene	S szűz arca bájain
Nincs menedék, sem ír;	Fájdalma megtörik.

Vörösmarty nem csak az *Árvízi hajósban* énekelte meg Wesselényit. *Árpád ébredésének* néhány sora is rá vonatkozik, a mint Gaál József, a *Peleskei nótárius* szerzője után Gyulai Pál mondja, Vörösmarty a sírjából fölkelt Árpádnak ezeket mondatja a költővel, Wesselényire czélozva:

Oh, fejedelem, mi újra éledünk,
 Buzogva küzdünk egy jobb életért,
 Nem látva, nem segítve senkitől,
 Bár kis sikerrel, még sem csüggedezve;
 De hőseink nem vérben fürdenek:
 Ölelni készek embertársokat,
 És tűrni mindent szent hazájokért.
 Köztünk is fenn van még Prometheus,
 Kinek szívét az üldöző kajánság
 Kányái marják, mert szelid vala
 Embernek nézni embertársait;
 S ő óriási fájdalmában is
 Oly törhetetlen most, mint valaha.

Garay János 1846-ban *Wesselényi látogatói* czímen írt róla költeményt, köszöntvén a fáradt vándorokat s kik Zsibón jártak; szent, megáldandó helyről jöttek — végre talán vígaszt, örömhírt hozva a nemzetnek. — Éj ül a sas merész szemén.

Éj, mely nehéz bilinescesel
 Szegzé le földhöz őt;
 Mely égi versenyében
 Megtörte a diésőt.

Garay is egy új Prometheust lát Zsibó sziklájánál,

Ki nagymerő kezekkel
 Az ég szövétnekét
 Lehozta, földerítni
 A földnek éjjelét.
 S kí, mert hozzá hasonlót
 Nem tűrhetett az ég —
 Kaukáznak bérezürébe
 Sziklához kötteték.
 Így Wesselényi Miklós,
 Az éjnek ostora, —
 E sanda istenségnek
 Lón üldött mártya.

Majd elmondja, hogy óriási lelkét nem bírta széttörni s keblében megmaradt a naponként kigyúló égi szikra lángja, a honáért dobogó szív lobogása. Aztán búzdítja a látogatókat, hogy hirdessék, a merre négy folyónk zúg: Zsibón miként lelék a nemzet nagy fiát.¹

Mint szónok, úgy érkezett, a hogy Berzsényi megjósolta: mennykövekkel. Szavai sujtók s megrázók. De nemcsak villámai voltak. Volt melegítő, termékenyítő sugara, üdítő harmata is szívének. Lelkének zivatar-felhőit nemes hevének kilobbanó, szelid fénye aranyozta be. E villám és szelid fény sajtáságos vegyülete mindig előmlött szívének, mikor a jobbágy-társadalom nyomorúságára s az elnyomókra tekintett. Egyik karjával az erőszak ellen küzd, míg a másikkal szerencsétlen népét emeli fel.

Mikor a kormány a törvénytelen katonafogdosást rendeli el, védelmébe veszi üldözött jobbágyait: „Kivánják (t. i. törvény és király) vagyonomat, — úgymond — ám füstölögjön annak utolsó maradványa is hívségem nekik szánt oltárán“, de tiltakozik, hogy szegény parasztjait, ezt a rongált népet, még olyanul is terheljék, „a mire szükség nincs, a mivel nem tartozik“, „ily ok és helyes tartozás nélkül miként zavarják meg jámbor csendességüket, hogy hurezsolják el fiaikat, a vérség szent kötelekeit, elszaggatva, karjaik közül.“ „Ezen bünteléneknek — folytatja — lássam azon karjaikat, mint gonosztevőknek vagy mártyroknak hátokra kötözve, melyeknek ereje a mi táplálásunkra, a közterhek vitelére s a haza oltalmára van szánva.“ „Ha felelet kell, felelek, ha szenvedni kell, szenvedek én; de törvénytelen-séget, helytelenséget s keserű szenvedést rajtok történni, előttem végbemenni ily móddal, mire a törvény just nem ad, most, midőn a békesség több esztendei folyama azt szükségessé nem teszi, ezt nem engedem.“

A jobbágyság nyomasztó helyzetének feltárása alkalmával ezeket mondja Közép-Szolnok vármegye előtt (1831): „Nincs egy kalász búzám, melyre a pergelő nap heve az ő verejtékét ne szárasztotta volna; neki kell az idő viszontagságaival küzdeni, ő tikkad nehéz munkában a forró nyár hevében s didereg

¹ *Szilágy vármegye monographiája* cz. munkám I. k. 482. lapjáról.

a csatlógó hidegtől száraz kenyere szigorú eledele mellett, a míg én a hús árnyékban henyélek, vagy a míg az általa vágott s hordott fával jól fűtött s az ő munkája után szerzett pénzzel ékesített szobában vendégeskedhetem abból, a mit ő szántott, kapált, aratott.“

A sínylődő szegény parasztság védelmére mondta 1834. december 4-ikén Szatmár vármegye közgyűlésén azt a beszédét, melyért a magyarországi királyi tábla 1835. május 5-én perbe idézte. Mint tudjuk, Kölcsey kíséretében jelent meg, hogy a követi útasítások megváltoztatására bírja a rendeket. Támadta az „álarezos vérszopó“ kormányt, mely kizsarolja a jobbagyságot, majd pedig a nemesség ellen való gyűlöletre ingerli ezt.

Midőn az elnök némelyek által félreértett szavainak a ki-magyarozására hívta fel, kiemelte, hogy a felség szentséges személyét nem érintette most és sohasem. De a mit a kormányról mondott, mint tagadhatatlant, megismétlé.“

A kormány a parasztságot a nemességtől különválva tartja, a mi gonosz politikának a problémája; a parasztok védői ál-areza alatt szívja a köznép zsírját.

„Nem háritom én — úgymond — a parasztság zsírja szívását egyedül a kormányra, szivatik az másként is, szívjuk azt mi is, mert abból élünk. De ki tagadhatja, hogy a kormány is ne szívta volna és nem szívna? Hát a milliókra menő adó, melyet a fizetni alig tudó szegénységnek valóban esontja velejéből kell kisajtolni? Hát a sok milliót felülhaladó élelemadásbeli vesztesége azon parasztságnak, mely oly gyakran küszködik éhséggel? Hát gyermekeik élete, a kik a kormány parancsára fogdosatnak össze katonának? Mindez nem zsírja-e a parasztságnak és nem szivatott-e?“

Ez volt az inkriminált beszéd, a melybe belemagyarozták az 1723. IX. t.-cz.-ben meghatározott felségsértést. Ezért fogta hűtlenségi perbe a pozsonyi kir. tábla, (míg ezzel csaknem egyidejűleg a marosvásárhelyi kir. tábla a *Balítéletekről* című munkájának kiadása miatt indított pert ellene s azért, hogy könyomdát állított, melylyel az 1834-iki erdélyi országgyűlés tárgyalásait lenyomatta, vagyis „közrendzavarásért“.)

Ime a paraszttársadalom sanyarú képe s Wesselényi mély-séges emberszeretetének, magasztos jellemének csillogó vonásai. Ép oly nemesen ír (1841) Kis Károlynak, midőn a szűk ter-

mésről értesül; tanakodjanak valami mód felől, melylyel a fenyegető veszélyt eltávoztassák, enyhítsék emberei szükségét. „Megvetéssel kellene — írja — örökké magamra tekintenem s az éhelholtak sápadt képei álmomat kergetnék, ha oly gyáva, oly lelketlen s kötelességemet felejtő ember tudnék lenni, miszerint addig, míg többet költök, fogyasztok, s fogyasztatok, mint a mennyit a szó valódi értelmében vett szükség parancsol s van még valamim, a mivel éhező és sínylődő embereim életét megtarthattam volna, ha mondom, addig csak egy embert is jószágaimban éhenhalni engednék“.

Azok közt a lelkes, nagy alakok közt, a kik a lengyelek ügye mellett felkeltek, mint Madarász József beszéli, mind e jeles férfiak közt kimagaslott egy mennydörgésszerű szónok, Pest megyének 1831. június 7-iki közgyűlésén. „Lelkem csüggett minden szaván — úgymond — mit ő a szabadságért küzdő lengyel nemzet érdekében mondott. Sohasem felejthetem el, mélyen emlékembe vésődött, szebbnél-szebb kifejezései közül azon részt, melyben azt bizonyította, hogy a nemzetek fölötti zsarnok uralkodás árt ugyan az elnyomottaknak, mert őket szenvedésbe, nyomorba úzi; de árt az elnyomóknak is, mert ez mindig boszút szül, s ellenök fegyvert köszörül“. A megye a szónoklat varázsereje alatt felírt a királyhoz s az ország összes hatóságait pártolásra hívta fel.

Pozsonyban a főrendeknél első beszédét a magyar nyelv ügyében tartotta (1830). Mint szónok, akkor tündöklék legragyogóbban, mikor a magyar nyelv jogai mellett mennydörög — arczán a nemzet szégyenének pírjával s ajkán keservének kitörő viharával. Kemény számadásra szorította azokat, kik a nemzet-től „atyai jussait eltartóztatták“.

Nem esoda, mikor azt kellett bizonyítgatnia, hogy „az anyai nyelv kétségbevonhatatlan joga“ a nemzetnek s hogy ha korlátozzák a nemzetet e természeti jogának gyakorlatában, hát panaszokra fakad; ha fenntartják ezt a korlátozást, hát az „keserű érzelmeket ébreszt a nemzet kebelében; ha a korlátozás elnyomássá fajul, ellenhatást támaszt, szintűgy veszélyest a kormányra, mint ártalmast következményeiben“ . . ., mikor nyelvünk „számkivetésbe küldve, a kevésbé műveltek társasá-

gában, pusztákon tévelyeg, faluba vonja magát s esárdákban sínylődik“. — Ugy a hivatalos, mint a társadalmi tér valóban szomorú keretben domborították ki ama szavainak igazságát, hogy régen nem volt szüksége a magyarnak „a nyelvét pártoló s annak gyakorlását parancsoló törvényre“, „régen magyarabb volt a magyar, hogysem a magyar nyelvről törvényeket kelljen hoznia; utóbb nem volt elég magyar, hogy ilyeneket megalkothasson“.

DR. PETRI MÓR.

Tompa családi élete.

(Második közlemény.)

II.

Tompáné szerette a házi rendet, a tisztaságot. Ez utóbbit szinte tulságig vitte s Tompa nem egyszer zsörtölődött a miatt, hogy az ő házánál örökösen tisztogatnak. Hanem aztán az a hamvai lelkész-lak valódi tükör volt, a legesekélyebb részletig. Gazdasszonynak is ritkította párját. A nyájas vendégszeretetet takarékossgal, az ellátást jó izléssel tudta párosítani. Mi kell a házhoz? Ő tudta legjobban. De a beszerzést az ő utasításai szerint, a legapróbb részletekig maga a férj teljesítette.¹ Szeretett kézi munkával foglalkozni: kötött, varrt. S mindig maradt ideje olvasgatni is. A heves, lobbanékony Tompa nem egyszer tette próbára szelid türelmét. De aztán mindig nagy szeretettel, sőt bámulattal szólt róla. Rendesen Emmuskámnak szólította, de igen sokszor kedves, jó angyalomnak.²

Tompa szintén kitűnő gazda. Folyton tevékeny, munkás ember. A papbért szigorúan behajtotta hiveitől, kik pedig hozzá voltak szokva a rendetlen fizetéshez. Szorgalmasan műveltette a papi földeket. Kertészkedett. Volt pompás veteményese, virágos kertje, dohányt termesztett, méheket tartott. De gyümölcsfát nem növelt. Örökké jött-ment, kutatott, sebtetett. Benézegetett a konyhába, kamrába, az istállóba, egyszóval mindenüvé, a hol valamit láthatott, vizsgálhatott, észlelhetett.³

Az egyház szép, kényelmes öt szobás, új papi-lakot épít-

¹ Lévay József közlése.

² Csiziné Lévay Irén közlése.

³ Lévay József, Tompa Mihályról. Budapesti Szemle 61. k.

tetett, melynek tornáczáról gyönyörű kilátás nyílik a Sajóra. 1854. május 1-én írja Aranyinak, hogy a napokban végkép kiköltöznek a csendes öreg házból, megkezdik az építkezést. Junius 17-én már javában foly a munka. Azt írja: „Csak a házunk lenne már hamar készen! Én most zsellérségen lakom házunk fölépültéig, de marhánk, kamránk, kertünk a régi helyen maradt. Ez egy kis baj”. Az elkészült háznak képe később meg is jelent (bár a mint Arany mondja, nem valami kitűnően talál).¹

Jól érezték magukat. Még kevésbé gondoltak elmenésre, mint eddig. Előbb hitták Tompát Szentesre. De már azért se fogadta el, mert feleségét övéi közül olyan messze vinni nem akarta. (Aranyhoz. 1853. szept. 8.) Később Medgyes Lajost is lebeszélni igyekezett, hogy oda menjen s azt mondja: „Különben, azt hiszem, jövedelmes egyház; engem is hívtak oda egykor papnak, de minthogy teljességgel nem volt szándékom oda menni, nem igen kutattam: milyen egyház?”²

A gondos apát csak az aggasztja néha, hogy fiának a jövőre egy fillért sem tehet félre. De aztán örvend, mikor ez az aggodalma is eloszlik. Bónis Barnabásné szül. Pogány Karolina 1855. decz. 18-án, Nagyfaluban (Zemplén m.) meghal s Tompa fiának száz hold földet hagy. Arany mindjárt fölveszi a tollat, örvend, tervez, mintha csak magát érte volna a szerenese. „Sajnálattal olvastam a Naplóból, hogy egy jó asszonyoddal ismét kevesebb, — örömmel, igaz lelki örömmel, hogy rólad ily nemesen emlékezett meg vég hagyományában. Köszönet e nemes szívű hölgynek! te és a tied már biztosítva vagytok. A szerenese nem Tomory-féle marhaszerenese ugyan:³ de elég arra, hogy aggasztó gond nélkül tekints a jövőbe s ne fájjon gyermeked mosolygása. Eszembe jutott rajongásod a paraszt élet és lobogós ing mellett — a szalánzi romnál! — s hogy ha valóban ez boldogságod netovábbja: immár elérted

¹ Vachot Imre lapjában.

² Tompa levelei Medgyeshez. Ellenőr, 1877. 90. sz.

³ Tudvalevőleg Tomory Anasztáz nagykőrösi professor nagybátyja, Baranovszky Miklós mint kereskedő külföldre származván, nagy vagyont szerzett s Hamburgban elhalván, Tomory óriási vagyonhoz jutott.

azt! De te *áldozz* és hagyd másnak a *szántást-vetést*. Hivatalod, az irodalom (?) és kis vagyonkád oly kényelmes életet biztosít számodra, hogy nem lesz többé okod a sors ellen panaszkodni. Aztán e kis fekvő függetlenebbé is tesz a papi nyomástól, — kenyerüket bármikor megköszönheted. Így fogtam én fel helyzeted változását s remélem, te is így gondolkozol. Egyébiránt, nem tudom, hol fekszik a neked hagyott rész: Tokaj környékén? mindenesetre jobb volna közelebb hozzád.“ (1855. decz. 23.) Tompa is hasonlóképp válaszol: „Örömeteket szerencsénk fölött köszönjük és fogadjuk úgy, a mint adva van; meggyőződve lévén a felől: hogy senki a földön, ide számítva mindenféle rokont, atyafit stb. jobban és valódiabban nem örül azon, mint ti! E vagyon által bizonyára mindaz elérve van, mit leveledben írsz, ha ma kellene is meghalnom, nagy lelki megnyugvással hunynám be szemeimet, mert legalább biztosítva tudnám őket. Fájdalom és háladatosság fogja el lelkemet e nemes lelkű nő és barátném emlékére. Ez egyetlen eset a magyar irodalom történetében. Ábrándozásom a szalánczi romnál — nemesak ott, de mindig s mindenütt — hamarabb megvalósúlhat, mint gondolod; ne hidd, hogy uraskodni tenném félre a reverendát, (ennyiből nem is lehet,) de munkálkodni és megszökni az emberi társaságból.“ (1856. január 7.) Majd utóbb felkiált: „Oh te, kis egy szobából álló paraszt ház! ködmön és ösztöke! zajtalan mezei élet! Isten jó voltából közelítetek felém!“

E korban el-eljárt barátaihoz, kedélyes társaságba, hol derült kedvű, élczes, humorosan anekdotázó volt. Szívesen elpo-harazott, dalolgatott, kártyázgatott és szenvedélyesen dohányzott s jó étvággal tudott enni. De azért épen nem volt nagy kedvelője a bornak s Léway mondja, hogy soha még csak szí-nében sem látta a mámornak, a legzajosabb mulatozások köz-ben sem. Kártyázni is csak úgy időtöltésből kártyázgatott. Takarékos volt a legnagyobb mértékben, de mégis távol a fős-vénység határától.¹

1856-ban még Erdélybe is eljött. Hanvai Károly hanvai birtokos örökösödési ügyek miatt Deésre ment. Tompa kapott

¹ Léway József, Tompa Mihályról.

az alkalmon, hogy Erdélyt s itteni barátait megláthassa. Szeptember 26-án Medgyesék éppen ebédnél ültek, midőn egy magas, széles vállú férfi lépett be. Kérdezte: ismeri-e? Medgyes habozott. Mi rég ismerjük egymást, — felelte Tompa — én az vagyok, a mi az élesnek és hegyesnek ellentéte. Medgyes felkiáltott: Tompa! és megölelték egymást. Egy egész hetet töltött Deésen. Igen tetszett neki Medgyes dolgozó szobája, melyet a költő a papi-lak kertjében az óvár egyik legvégsőbb fokára saját költségén építtetett s melynek tornáczáról és ablakából gyönyörű kilátás van a regényes szép vidékre. Sokat beszélgettek az akkori politikai és irodalmi viszonyokról, terveikről, a Tompa közelében lakó Szemere Miklósról, Lévayról, Kazinczy Gáborról, kiket mindketten szerettek. Mihály napján bementek Kolozsvárra, hol Gáspár Jánoshoz, a későbbi tanfelügyelőhöz s a jeles paedagogushoz szállottak, ki akkor a Zeyk-családnál nevelősködött s a külsőmonostor-utcai Teléky-házban lakott s kit Tompa nejevel együtt közelebről ismert. Este Mikó Imre gróf hívta meg őket theára. Ott voltak Kolozsvár nevezetesebb irodalmi férfiai: Brassai, Kriza, Nagy Péter, Wass József, Gáspár János stb. Ez az erdélyi út igen jótékonyan hatott Tompára. Az irodalomban mellőzve érezte magát s bizony sokszor ma sem méltatják érdeme szerint! Itt pedig mindenfelől a legőszintébb tisztelet, szeretet jeleivel találkozott. Valóban ünnepték. Egy kolozsvári levél azt írja a Budapesti Viszhangban (339. lap.) okt. 1-ről keltezve: „Közelebb névnapján körünkben időzött a kedves, vonzó, szelíd arezú Tompa és a derék Medgyes Lajos. A fiatalság tolongott; összejárta az utczákat, hogy lássa azokat a vágyott édes arezokat, melyeken ott dereng a tiszta szív, a melyből omlott dalok meghódíták a két magyar hazát. Főbbjeink tárt karokkal fogadták őket, hogy ne felejtsék el soha, hogy nálunk jelenlétük ünnep volt s ösztön az ifjú kebelnek, hogy ők is tegyenek a honért valamit.“ Az estélyen Mikó felköszöntötte Tompát, mint a nemzet koszorús költőjét, különösen mint a *Gólyához* című vers hírneves költőjét s szerencsésnek nyilvánítá magát, hogy Mihály napját az ő házánál ünneplik. Jenőben felkeresték Bartha Józsefet, Medgyes volt tanuló társát. A házigazda egyszerű, de igen művelt lelkű felesége, midőn

Tompa szobájokba lépett, épen a levest vitte be s a mikor a vendéget bemutatták s hallotta, hogy az Tompa, bámultában és örömeiben a tálat csaknem kiejtette kezéből. A kik ekkor Tompát csak látták is, rendkívül kegyelettel beszéltek róla. Van egy eszismadiáné, a ki akkor Medgyeséknél lakott s a ki ma is egyre dicsekszik, hogy ő Tompának inget téglázott. A költőnek jól esett a szeretetnek e sok őszinte megnyilatkozása. Aranyinak mindjárt Deésre érkeztekor (szept. 26.) írt elváltoztatott írással, de a melyen kezevonása első pillanatra megismerhető, Tompa Mátyás Mózes névvel egy tréfás, erdélyi kifejezésekkel tarkázott levelet. Haza érve, okt. 8-án elmeséli: „Ugy tessék a szemem közé nézni (majd jövő augusztusban), hogy én utazott ember vagyok! most is, mint Szenczi Molnár Albert, láttam sok földet s tengert — Erdélyben; mert valósággal ott voltam a helyszínén! Medgyes Lajoshoz épen akkor toppantam be, mikor a bihalat fejték s a málét hordták a hiúra. Azért hát hátrább az agarakkal! Debreczenen, Kolozsváron útaztunk keresztül. Mindenütt a legnagyobb kitüntetéssel, sőt mondhatom (neked csak) ünnepies diadallal fogadtak. Estélyeztünk, nevem estélyét gróf Mikónál tartottuk, azaz ő tartotta részemre meg. Minden lépésem elismeréssel fogadtattam. Tudván, hogy ennek te örülsz magam után legjobban: neked azért írom meg. Gondolj utamról sok szépet, jót, sőt dicsőségest, s tudod, milyen volt az. Gyönyörű világ van azon a Kolozsváron! Nemzetiség és vallás erőben, díszben. Az irodalom iránt a legélénkebb, legmelegebb részvét, emberei iránt valódi tisztelet.“

Ily körülmények közt családi élete is derült. Verseiből is megelégedés dereng. *Jöszte kedves* című költeményében egy méla őszi képet rajzol, melyet boldogsága megaranyoz.

Esküvőjük nyoleczadik évfordulóján *Május első napján* című költeményében újra felrajzik szívében egész boldogsága.

Egyszerre azonban nagy, kilábolhatatlan csapás éri, mely semmivé teszi. 1857 szept. 26-án kis fia verességbe esett, de szerencsésen átment rajta; 14 nap múlva dagadni kezdett, de megint lelohadt és jobbaeskán volt; végre a legkifogásnélkülibb gond, ápolgatás, kuráltatás daczára is okt. 23-án reggeli 7 óra után meghalt. „Feleségem leírhatatlan állapotban van; magamat is,

bár férfi vagyok, majd megtébolýít a fájdalom! Ha láttátok volna most ezt a gyermeket, gyenge testében mennyi szellem, kedély volt. Mindennek vége!“ Irja a kétségbeesett apa Arany-nak. (1857 okt. 24.) Febr. 5-én is így szól: Régen voltam én oly állapotban, hogy írhassek, hogy gondolkodjam, hogy valami komolyat vagy okosat csináljak. Igazán, szinte megdöbbenek, midőn egy baráti levél szavainak összerakása fáradságomba, elmetörésembe kerül, mint mikor az első magyar stylust csináltam. Ez az állapot, melyben én vagyok, melyben mi vagyunk, nem szomorúság, nem fájdalom többé; ez betegség, a lélek elgyengülése, melyen a legelszántabb akarattal s igyekezettel is erőt venni nem tudunk. Tudom, hogy nem jól van így, már nem is természetesen, de hogy másképp legyen: nem tehetem. Mi nem élünk, csak tengődünk; mi barátom leszoktunk az alvásról! s esudálatos, még nem is veszünk el! Én nem csinállok semmit, nem írok, nem olvasok, nem tanulok, nem gondolkodom, nem társalkodom; én senki és semmi nem vagyok, — de mégis vagyok valami: mesterségem, kenyérkeresésem martyrja, a templomba kell járnom, papolnom, *halottat temetnem!* dicsérnem a megboldogultat; beszélek az Isten jóságáról a szomorú feleknek: a ki bölcsen tette azt, a mit tett; *vigasztalom* a megkeseredett szívűeket stb., aztán jót nevetek a sors e gyalázatos satyráján, úgy, hogy ez a legnyomorultabb, legszerencsétlenebb teremtés, ez a csontváz, ez az élő halott, a kit én feleségemnek, szeretett feleségemnek nevezek: ijjedten veti rám beesett szemeit, gondolván: hogy tán megtébolýodtam!“ Megható az a gyöngéd szeretet, melylyel Arany szenvedő barátját vigasztalni próbálja: „Jól tudom, mily kevésbé vagyok arra való ember, hogy mást — ha szinte legjobb barátomat — vigasztalhassek s a legjobb vigasz is mily kevésbé férne bánatodhoz; hiszen noha más ok idézte elő bajomat, én is átéltem a fásultság, csüggedés, semmivététel azon phasisait, melyekről te most panaszkodol; én is tudom, mi az: a legvígabb társaságban *egyedül* lenni, minden kültárgyban önbajunkat látni; járva-keelve halottnak, sőt ennél többnek, *szenvedő* halottnak lenni; örömet semmiben nem találni, sőt magától az örömtől futni, mert az is fáj, mint betegnek a kaczagás; — mindezt én is átéreztem a közelebbi évek alatt, — s hozzá még azt a

gyötrelmet is, hogy bármily leverő volt az óra, azért a kötelességet teljesíteni, a családjáért munkálni kellett; felállni és beszélni órákat naponként nyilvánosan, féken tartani az éretlen pajzán-ságot, ügyelni szavamra, mozdulatomra stb. a legapróbb részletekig, nehogy egy vagy más dolog nevetségesnek tünjék fel olyan hallgatóság előtt, melynek mindegy, akár Caesar, akár Tóth Pál a professor, de ha szerét tehetné, hogy kikaphasson, kikapna rajta. Hordoztam hát én, édes Miskám, a tiedhez hasonló kinkat; azt is tudom, hogy a vigasztalás semmit sem ért. Könnyű annak, kinek semmi baja nincs, azt mondani: végy erőt magadon, ragadd ki lelkedet a fásultságból, akarj és megjön a kedv. Mindezek szép tanácsok, de az a baj, hogy éppen a lélekerő hiányzik, mely kivitelére szükséges; mintha ágyba szegzett súlyos betegnek azt javasolnák: csináljon commotiót, mindjárt jobban lesz. És mégis, kedves jó emberem, azt tanácslom neked ama bölcsesekkel: csinálj commotiót, lelki mozgást magadnak! Probatum est. Mig én gondolatomat mindig csak bajomon — mint nyelvet a fájós fogan — tartottam: semmi remény nem volt javuláshoz. Örökös töprengésben éltem, mint az a hypocondricus, ki meggyőződve, hogy lába két szalmaszál, örökké remegett, hogy eltörik. Újabb-újabb rémképeket csináltam, majd e, majd ama nagy veszély függött felettem, mint damoclesi kard: de biz az csak nem szakadt le. Évek folytak s én, ha jobban nem, rosszabbul se lettem, mint eleinte valék. Ez némi megnyugvást adott, megszoktam a bajt. Aztán kerestem, miben találnék még *érdeket* a világon. Sokszor csekélység hozott pillanatnyi szórakozást. Egy nagy súly nehezedett még lelkemen, azon meggyőződés, hogy én többé nem vagyok képes költői művet alkotni. Próbáljuk meg. Kezdem valamit s folytatom még ma is; naponként — nulla dies sine linea — egy két sort írva, de jót, vagy legalább olyat, mi teljesen kielégít. Bevégezem-e? azt nem tudom, de hogy e folytonos foglalkozás a lelket enyhíti, azt tapasztalásból mondhatom. Írok nem taps, nem jutalom végett: írok lelki nyugalمامért. Ám olvasd tehát a kedves elhunytadat érdeklő végrendeletet, ám káromkodj, vagy panaszkodjál — csakhogy tégy valamit. És keress valamit, a mi némileg érdekeljen. Mindegy akármi: perlekedés a consistoriumban, húzal-

kódás a tractussal, akármi, csak érdekeljen, ruganyosságot adand
 lelkednek. Eleinte nehezen megy, tudom. De minél több lesz az
 érdeklő pont: annál kevesebb jut amaz *egynek*. Sőt még velem
 is vessz össze, ha tetszik — miért írok ily hosszú s bolond
 levelet — ez is használ. Adj hálát az Istennek, hogy hivatali
 bajaid vannak, ezért is. Nekem bármily nehezemre esett némely-
 kor a tanítás, de ha kibeszéltem magam, mindjárt könnyebben
 lettem. Ellenben a szűnidő, — ha csak nem útaztam — meg-
 ölt. Okát igen könnyű eltalálni. Jól rendelte a gondviselés,
 hogy apró bajokat adott az embernek: a tyúkszem s fogfájás
 hathatós szer a hypocondria ellen. „Míg az fáj, nem gondolunk
 a nagyobbra.“ (1858. febr. 9.) Közös vigasztalásukra kezdte írni
Az utolsó magyar című gyönyörű, de töredékben maradt költői
 elbeszélést. Később (nov. 28-án) így szól: „Élünk s nektek is
 a jó Istentől mindazon áldást kérjük, a mi sorsotokat enyhít-
 heti s életeteket ismét boldoggá teheti. Mert van — a legben-
 sőbb meggyőződés hangján mondom — van Istennek ily áldása,
 csak bízni, remélni kell. Nem akarok papi szakmádba vágni,
 praedicatiót tartani neked; de ne vedd rosszul tőlem, ha ismét
 a hit balzsamához útasítlak. Petőfivel hasonló esetben talán nem
 mertem volna tenni: de ha a te öt kötet költeményed elolva-
 som, esküdni mernék rá, hogy az alaphang, a *hit* sohasem fog
 szívedben elnémulni. Ehhez útasítlak, édes barátom; ez adjon
 neked enyhülést, vigasztalást a jövőre. Rosszul áll tán levélben
 az efféle, nem is divat, azt tudom, nincs benne semmi *esprit*:
 de el kellett mondanom.“ Évek múlva (1865. decz. 28.) Arany
 leánya halván el hirtelen, fiatal asszony korában, Tompa egészen
 megrendülve ír: „Nem vagyok képes kifejezni, mily megdöbbentő
 s kínos hatással volt rövid, de gyászos tudósításod reánk, kik
 az én kínos és kétes állapotom miatt különben is mély levert-
 ségben vagyunk, s hozzátok, a kedves megboldogulttal, igaz
 baráti szeretet köt bennünket. Keserves sírásra fakadt egész kis
 családom; s higyjétek el, nem valamely futó nyomorúság, de
 tartós fájdalom lépett soraiddal fedelünk alá; mint szegény fe-
 leségem mondja: megrendült a lelkünk. Az ember ilyenkor
 látja, mennyire szereti, de se meg nem mentheti, se meg nem
 vigasztalhatja egymást. Istenem, mily szerencsétlenek is vagyunk

mindnyájan! Nem tudunk mit szólni, mit írni, nem tudjuk, mivel nyugasztalni átvert sziveinket. Isten enyhítsen, erősítsen, támogasson benneteket ez iszonyú csapásban! Irom, írjuk könnyezve s fájdalmas, igaz részvéttel“. (1866. jan. 3.)

Nem bír bánatából felőcsudni. Tétlenül jár-kél. Majd társaságokba megy. Lé vayval, Tóth Endrével átrándul Lasztóczra Szemere Miklóshoz. Beszél, anekdotáz, vigadni akar. Barátai már kezdenek örülni visszatért jókedvének. De ez csak áltatás. Azt mondja, hogy egy év óta egy becsületes napja s nyugodt éjszakája nem volt. S hozzá húzik, külsője legkevésbé sem gyaníttat belsejére. „Ime a lélek és test közti viszony! tessék megpipálni!“ Kiált fel keserűen. (1858 okt. 25.) Máskor kétségbeesetten ír: „Hitem nincs-e elég vagy férfiaságom? de hiányzik valami. Nem bírom magamat a földről felemelni, hová az Isten legázolt. Értelmem a legszebb rendbe hozza a dolgot, de érzelmem egy hajszálnyit sem enged. A képzelődés és emlékezés ölnek meg. Az est legiszonyúbb; szinte kezemmel verdesem el a képeket, melyek szemem közé, agyamba csapódnak; fejem lángba borúl, s félörülten ugrom fel az ágyból. Itt van árnyékom — feleségem — ő épen azt teszi, a mit én; ő tán azért, mert én teszem, én tán azért, mert ő teszi. Egymásra ragasztjuk a gyötrelmet; rongáljuk egymást akaratlanúl, öntudatlanúl. Beszélj te azt nekem folyvást: hogy az idő megorvosol, én akarom hinni, akarom elfogadni; mert ez az állapot végre is kitarthatatlan. Azt mondják nekem sokan: nem kell már azon törődni! bolondok! nem mondják a köszvényesnek: menekülj meg a köszvényedtől! *fi lejtsd*, hogy hasgatódik lábszárad! s nekem azt mondják: felejtsem, hogy lelkem hasgatódik! De lehet-e? vagy hogyan? ezt nem mondják meg. Parancsolt rá valakire, hogy ne gondolkozzék! annál inkább fogja tenni azt.“ (Aranyhoz 1858 máj. 28.) Arany egy-egy vigasztaló szava mintha pillanatra enyhületet hozna. Előkeresi levelét, újra elolvassa, szüksége van rá. Aztán újra fájdalmába merül. „A túlvilág ama bűvös vízből kellene nekem egy jó pohárral, mely feledni tanít; de az emlékezés és imagináció az életem ördögei! Elrontottam kedélyemet, lelkemet az ostoba versírással, képzelgéssel; s most ébren és alva folyvást költök, fonok valamit, akaratlanúl, tudtomon kívül, mint a tébolyo-

dott. Ha két sor gyermekvers eszembe jut, — gondolhatod : mért jut eszembe. Elmondja lelkem százezerszer egymásután, és oly kínos, gyötrő, kétségbeejtő e repetálás, hogy gyakran futni szeretnék magamtól, emlékezéseimtől, mindentől. Hát még az éjtszakák ! az álmok ! Jóh szerint azok is bántásomra rendeltettek énnékem.“ (Aranyhoz, 1859 febr. 12.) Ugyanaz a hang szól még előbb egy Gáspár János, akkor nagyenyedi tanárhoz írt leveléből. Gáspár *Csemegék* című s a mi gyermek-irodalmunkban valóban korszakos könyvére Tompa megjegyzéseket, közmondásos pótlásokat küldött, e kis levél kíséretében : „Édes barátom ! Ime átnéztem, a *Csemegét*, nem úgy, mint más körülmények közt tehettem volna, mert egy az : hogy az én lelkem mindenre alkalmatlan lett, más az : hogy a könyvnek pusztá előkeresése is hangos jajjal tölté be a házat. Kedves fiannak szeretett könyve, játékszere volt, a *kutya, gyermekek* stb. csaknem minden lapon van olyan, melyet tudott, olvasásakor tört éreztem szivemben, — de hagyjuk ezt, sok beszéd nélkül is átlátod, minő áldozat és kinszenvedés volt nekem ezt a könyvet, olyan szemekkel, melyek bírálni akartak s szünet nélkül sírtak, átolvasni. Engem a sors semmivé tőn életem legjavában, ketté vágta pályámat, megbénította karomat és lelkemet.“¹ (1858 jan. 19.) Próbál munkálni, mint barátja biztatta. S csak odáig jut : Az ember végre is majd elvész csendesen s azután nincs baj többé ! A megvénülés csak közelebb visz a célhoz. Még 1866 febr. 23-án is így ír Aranyhoz : „Ma-holnap tíz éve lesz, hogy kedvesünket a földre tettük, azóta nem beszéltünk róla, nem emlegettük őt, nevét se mondtuk ki soha. Tán elfeledtük ? Oh dehogy, dehogy !“ Fia sírhalmából egész virágos kertet csinált. Tompa fölötte kedvelte a virágot. Egy időben nagy kedvteléssel tenyésztette a mályvarózsát, mely rendkívül változatos, élénk színesoportokban díszítette udvarát. Később a georginát kedvelte. Mind a kettő divatos virág volt azon időkbén. Kis fia halála után pedig egyedül a rózsza bírta szeretetét. Rózsával oltogatta tele a kis fiú sírhalmát, futó és egyenes törzsű rózsákkal. Az volt ültetve kertecskéjében, azzal vette körül lakóházát is.² A kis fiú sírkövére e bibliai mondást vé-

¹ Levay József. Tompa Mihályról.

² Közli Farnos Dezső, Erdélyi Múzeum, XIII. 9.

sette: A virág, mihelyt kinyilatkozik, leszakasztatik és elmúlik, mint az árnyék.

Költeményeiben is egyre meg-megcsendül bánata. A *kedves sírjánál* mondja:

Zöldel a sír és virággal
Ékesítve általunk;
Ki ápolja s őrzi egykor,
Ha mi *ketten* meghalunk?

Az *Isten akaratjában* felsóhajt:

Járván a temetőn tanutlan éjjelen,
Egy kisdéd sír felett törnek meg térdeim,
S felháborult elmém' ugyan hányom-vetem
Az élet és halál örök kérdéseim!
Mért is végződtek oly kevéssel évei??
Míg kérdezem fanyar leczkén tanít az ész...
Születtünk, meghalunk! ezt könnyű érteni...
Azon megnyugodni nehéz, igen nehéz.

S *Hajtsátok meg* címűben őszi képet fest, rózsáit fedi be puha földdel, hogy kikeletkor felbontván sírjoknak zárját, új életre, új virágozásra bocsássa. Haláloságján utolsó verse is fiáról szól:

Gyakran *sírod* hantját, virágít
Öntözve, kedves kis fiam!
Vagy ülve bús szívvel *fölötte*
Az est késő óráiban:

Elgondolám, mint játszadoztál
Egykor zajongva térdemen,
Elgondolám: *mily rossz magadnak*
A bús üregben odalenn.

Várj!... nem soká *ketten* lesziünk ott,
Sírod választom nyughelyül,
De ah, akkor szegény anyácskád
Hogy marad itt fenn *egyedül*??!

Gyermeke halála annál fájdalmasabban hatott rá, mert reménye sem lehetett, mint az elsőnél, hogy mást ad, ki elvette. Mikor a második gyermekök született, az orvosok kimondták az anyára a fél halálos ítéletet, hogy nem lehet több gyermeke, vagy ha igen, életet adva, halált kell váltania.¹

¹ *Szász Károly*, Tompa M. életrajza. Valamint Lévay levélbeli közlése.

A fiu halálához hozzá járult az anya folytonos betegeskedése. Tán nemsokára a szülés után hallása megromlott. Nagyon hangosan kellett beszélni, hogy megértse. Már a kis fiú halála előtt (1857 márcz. 16.) azt írja Tompa Medgyesnek: „Nőm jó, szelid, kedves asszony, de mihaszna, ha mindig beteg?! Ha nekem inkább testvérem vagy szeretőm, mint feleségem!“ Arany-nak meg május 28-án: „Szegény feleségem tavasz óta folytonosan gyengélkedik s most már annyira erőt vett rajta az erőtlenség, hogy naponként folytonosan beteg. Mihelyt az idő teljesen felmelegül s nyárias jellemet ölt, mennie kell a fürdőbe; ez máskor is segített rajta, úgy hisszük, most is segít.“ 1858 május 3-án keserűséggel írja nejéről: „Nagyon beteg volt, most már jobbaeskan van az ő módja szerint. Siet szegény ő is valahova, én is látom, ő is mondja; úgy mondjuk, hogy azt kell olyankor mondani: áldott legyen az ő neve *érette!* erre ez a rím: hogy *elvette*. Látod, hogy még verselni is tudok! bolond volt, a ki az első lábra megtanított!“ A fürdő nem használ. 1859 máj. 31-én is így ír Arany-nak: „Átnézek az oldalszobába, hol feleségem *fekszik!* Szegény asszony! ez is, nem tudom, miért él? *Fáj és fáj*, e két szótól cseng a fülem évek óta mindennap.“ Felesége folyvást beteg. 1864 márcz. 12-én írja Arany-nak: „Feleségem csak tizenhatodik hete nyomja az ágyat, őt már elhagyta a türelem, engem még nem; én nem járok-kelek, mint a bősüült állat egész nap ki s be; megnyugszom, — tűrök, mint a juh; hiszen ösmered szelid resignatió-dús természetemet!“ Mondja keserű humorral, ezéolvza a maga indulatosságára. Az asszony megint fürdőre ment. Nem használt ugyan, de csak megvolt csendesen a szobában. Tompa okt. 21-én Lévaival a Hegyaljára ment Szemeréhez szórakozni egy kicsit. De alig ért oda, haza hívták azzal a hírrel, hogy felesége veszélyesen beteg lett. Csakugyan igaz is volt. Nagy betegen orbánczban találta. Nehány napig alig volt hozzá reménység, mert más bajok is közbe jöttek. Olyan mint az árnyék. Ha eszik is, baj, ha nem eszik is, baj. (Tompa levele Aranyhoz, 1864 nov. 16.) Alig gyógyúl fel, 1865 elején megint orbánczba esik, mely nála nagy betegséggel szokott lefolyni. (Aranyhoz, 1865 febr. 1.)

Gúnyvers az erdélyi nemzetekről.

(1674.)

Az alább közölt gúnyvers (pasquillus) az erdélyi fejedelemség utolsó nemzedékéről szól s élesen jellemzi Apafi Mihály korát s abban a válságos időben az erdélyi három politikai nemzetet (magyart, székelyt és szászt) s a politikai jogokat nem gyakorló, de számot tevő többi erdélyi népelemet: az oláhokat, az Erdélybe befogadott bujdosó magyarokat s az itt élő kereskedő görögöket.

A gúnyvers többi részében a négy bevett vallásfelekezetet jellemzi az író, szintén nagyon élesen, satyrikusan, majd a fejedelemet, fejedelemasszonyt, a tanácsurakat, főurakat, főtiszteket stb.

A gúnyversnek utolsó része, mely egyes személyekről szól, régebb idő óta ismeretes (Komáromy Andor közölte a Történelmi Társaságban, 1888-ban, a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában lévő töredékből). Az első rész, mely a nemzetekről és vallásfelekezetekről szól, eddigelé ismeretlen volt s az Apor-család altorjai levéltárában találtam meg s felvettem „br. Apor Péter verses művei és levelezése“ cz. munkámba, mely a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága kiadásában fog megjelenni, s a melyből mutatóványkép közlöm.

Az Apor-példány sem teljes, úgy, hogy elejét egy XVIII. századi kéziratgyűjteményből egészítettem ki, a melyet b. e. Kovács Gyárfás dásaknai plebánostól szereztem meg. Ebben a gúnyvers „*Imago veritatis*“ czímet visel, de ennek meg a közepe (a vallásokról szóló rész) hiányzik.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején eléggé ismeretes volt e gúnyvers, maga Apor Péter is idéz belőle híres

Metamorphosisában a férfias Bornemisza Anna fejedelemasszonyról két sort:

Kegyelmes asszonyunk fonók-varrókhoz láss,
Nem asszonyok tisztí ország-gubernálás.

Teleki Mihályról is szállóigévé vált az a jellemző két sor, hogy

Mihály is jól fűzte telekes boeskorát
Hogy Erdélybe szorúlt, áldja azt az órát.

Ennek a nagyon érdekes szatirának első részét (az erdélyi nemzetekről szólót) kívánom itt bemutatni, mely igen élesen jellemzi a kort, az egyes nemzetek hibáit, erényeit, karakteristikus vonásait.

Imago veritatis.

Igen közel vagyunk az utolsó óránk,
Majd eljő itilni amaz igaz bíránk,
Mégis csak úgy élünk, mintha mind jól volnánk,
Nem jut az eszünkbe, hogy jóra fordulnánk.

Kiki kedve szerént éli csak világát,
Nem hadgya elmúlni hejába virágát,
Mint vizet úgy iszsza az világnak jóvát,
Hogy fenn látja, örül, ragyogó csillagát.

Óh veszedelemre rohant esztelenség,
Szabadoson élő te nagy erőtlenség,
Talpig bűnbe merült óh nagy szemtelenség,
Talán azt itíled, hogy nem lát az Fölség.

Mindent lát igazán s igazán is itíl,
Császár, király, pápa, gróf uraktól nem fél,
Ez az világ tűzzel megég s még is nem fél,
Ily iszonyúságban szíved hát mit remél.

Mert azután visznek kemény számadásra,
Cselekedetidnek megvizsgálására,
Nem engednek napot az appellálásra.
Sententiát mondnak füled hallattára.

Bakoktól elválnak külön ott az juhok,
 Jámbortalanoktól távoznak jámborok,
 Az részegesektől tiszták és józonok,
 Megkülömböztetnek jóktól az gonoszok.

Kik példáson élnek, boldogságba mennek,
 Örökös társakkal Christussal örülnek,
 Kár, bú s ellenségtől, haláltól nem félnek,
 Mert örök életnek örökösi lesznek.

De az kiknek neve nincs élők könyvében,
 Kik visszafordúlva éltek életekben,
 Résztelenek lesznek az boldog örömben,
 Bevitetvén lesznek pokolnak tüzében.

Ki miatt szememből könyvem majd kiesordúlt,
 Hogy lelkek az jóról már gonoszra fordúlt,
 Megavult gonoszban testek is elborúlt,
 Még is nem érzi, hogy sorsa ily nyomorúlt.

Azért hogy mindenik vétkit kimondhassam,
 Pennám azért fogtam, hogy azt leírhassam,
 Az te szemeidnek láttára adhassam,
 És azt bizonyossággal te neked hadhassam.

Allocutio ad Hungaros.

Magyarság még eddig tied az regimen,
 De felőled rosszat mutogat az omen,
 Hogy rosszúl tanóltál, leszen majd examen,
 Nem tudom, honnét jó te neked solamen.

Erős végváraid mind másoknál vadnak,
 Ki kezdedben van is, nem tudom mint vadnak,
 Talán azokból is csakhamar kizárnak,
 Hát mit remélsz, a te gyermekid mit várnak.

Elhadtad az Istent, világot csak éled,
 Szentséges törvényét semmiben sem féled,
 Lelked rút fekélyét bizonynal nem érzed,
 Hogy elhadtad Istent, ő is elhagy téged.

Nines oly nyelv, ki bölesön előszámlálhatná
 Kevélységed mint van, azt úgy ki mondhatná,
 Világ eleibe rutságod adhatná,
 Elme is ninesen oly, az ki megfoghatná.

Gőgös vagy, kevély vagy, akaratod is nagy,
 Elromlott országod, mégis oly fennen vagy,
 Az spitzzen vagy, mégis bátorságod oly nagy,
 Nem tudom, dolgodban kicsoda az hadnagya.

Igazság te tölled elköltözött régen,
 Hajléka nines közted, szállása az égben,
 Hamisság vett erőt az elfordúlt elmén,
 Jót nem látsz, mert hályog vagyon szemed fényén.

Hamisságban élni ugyan gyönyörködöl,
 Fényes köntösödben garral gőgösködöl,
 Hogy másnál szebbeeskén léphess erőlködöl,
 Ha fednek vagy intnek, azon berzenkedel.

Beszédedben vagyon nagy tökéletlenség,
 Trágárság, latorság, csúfos szemtelenség,
 Derék dolgot nem szól ifju, sem az vénség,
 Felső s alsó rend közt van rendeletlenség.

Nemes, paraszt s szolga az mint élhet, csak él,
 Mindent példájával gonoszra ösztökél,
 Edgyik az más után szüntelen keleptzél
 És ha törben ejthet, éles késsel metél.

Húz, von, praedál, koborl, teszen, a mit tehet,
 Hamissan ragadoz, veszen, a mint vehet,
 Potentiát patrol mindaddig, míg lehet,
 Kinek miként tetszik, mindent csak úgy követ.

Nines nálla senkire istenes tekintet,
 Özvegyet és árvát sanyargat, veszteget,
 Jövevént ha kaphat és jobbágygá tehet,
 Mint ökrét úgy hajtja, vagy inkább ha lehet.

Az szegény koldushoz irgalmatlan s kevély,
 Mint anaz kemény föld, kit megaszalt napfény
 Alamisnájokhoz ninesen soha remény,
 Tanács kérdeni is bár hozzája ne menj.

Ha tanácsot adnak, tallért adj érette,
Az közbenjárónak arany az gyepplője,
Ezek nélkül nincsen kormányos mestere,
Arany, nem igazság, hamisnak mentője.

Eredgy, légy orgyilkos, lopó és parázna,
Hamisan esküvő, lator és garázda,
Bár fel ítéltséél az akasztófára,
Megszerzik dolgodat, pénzért menj dolgodra.

Semmire egyébre, csak pénz gyűjteni jók,
Ha hallják parasztnak, hogy pénze vagyon sok,
Fogást fognak ahhoz, keringik mint sasok,
Azt ki síják riják, addig korog hasok.

Ha bő búzájok van, vékát kisebítik,
Ha módgyát tanálják, árrát öregbítik,
Büdös borokat is jobbágyokra vetik,
Ki ha el nem kél is, az árát megveszik.

Mint jámbornak hogy sok ő nyomorgatója,
Úgy gyilkos latornak vagyon párt tartója,
Csak sok pénztől legyen dombos az pungája,
Az lopót akasztják csak erszény szájára.

Nagy dolgok lopói szabadoson járnak,
Kis dolgok lopóit tömleczben bezárnak,
A kik szabadulást omét nem is várnak,
Azoknak testekkel hízódnak az varjak.

Háboruságszerző az békességesen,
Akaratos, kevély az szilígy esendesen,
Az hamis és álnok az igaz emberen,
Bolond uralkodik az elmés eszesen.

Ha ki az királynak vagy tisztnek panaszol,
Kiktől hogy sok gonoszt szenved, azokra szól,
Azok miá még több nyavalyája omol,
Megszídják és sokszor megütik jól hátúl.

Mert ha bársonya nincs, melyet előlhyújtson,
Bora nincs hordóval, kit ajándékozzon,
Sem arany sem tallér, kivel szemet dugjon,
A kit prókátorúl személyében hadgyon:

Füle hallására megleszen válasza,
Nagy fenyven az deák kiáltja, s olvassa,
Rövid nap ő dolgát ne is halogassa,
Arra rendeltetett emberünk meglátja.

Óhajtván említjük régi Mátyás királyt,
Országában mindent ki titkon megpróbált,
Ha kiknek tisztekben lelt hibás akadált,
Arra mindgyárt igaz büntetést is tanált.

Mentől alább esött országunknak, sorsa,
Király, úr és nemes magát feljebb tartya,
Mint kecske, ki farkát egyenessen tartya,
Az ő büszötségit mindennek mutattya.

Mint az király, főrend ám úgy fényeskodik,
Mint főrend, az nemes is úgy tollászkodik,
Mint nemes, az lófő is úgy berzenkedik,
Paraszt is rendinél feljebb emelkedik.

Holott nagy vétekben vagy kicsin magyarság,
Lát minden dolgokat mennyei méltóság.
Ki ellen nem állhat böles tanács, okosság,
Istentől küldetik rád bűnért pogányság.

Ad Siculos.

Óh nyavalyás székely, bizony téged szánlak,
Mert fő s vicetisztek az hátadon szánlnak,
Pharaho szolgálai sárgyurással bántnak,
Tégla csinálással az pallérok rontnak.

Mert szintén utolsó spitzten vagy s jutottál,
Nagy nyomorúságra elsőktől hányattál,
Néha nyavalyádon bánkódsz s bankóttál,
Mojszes s Áron által nem szabadúlhattál.

Szabadságnak csak az palástyát viseled,
Sovány földeidet nagy panaszszal éled,
Huzás s vonás miatt Istened sem féled,
Tisztek hogy rád ültek, bánattal szemléled.

Immár nagyobb részed jobbágyságra szorúlt,
Négy véka buzáért nagy inségben borult,
Két s három forintért csak a sok nyomorult,
Mustrai hópénzért kétszáz is elkorult (*igy!*).

Hát az, ki bitangot jól nem fizethetett,
Kaszálással estig nem kedveskedhetett,
Rókabőrrel tiszt házához nem mehetett,
Vont az ily magához igen nagy inséget.

Mert szép szabadságból esett az fogságban,
Bosszút űztek rajta s verték kalodában,
Mindaddig tartották az rabok házában,
Miglen jobbágy-lánczot vetettek nyakában.

Ha peniglen vagyon, ki magát bírja oly,
Hogy haládában vagyon egy kis sámoly,
Azon vadnak bizony, hogy abban essék moly,
Búzáin földében térjen ismét konkoly.

Hadakozó székely kevés vagyon immár,
Mert jobbágygyal tölt meg minden székely határ,
Az tiszt ő közöttök igen-igen kajtár,
Kit miben ejthet, nem kell ide több tatár.

Ha valahonnét egy phoenix támadhatna,
A ki sok rossz tiszttól jobbágyot foszthatna,
Szabadsággal székelt megajándékozna,
Gondolom, Istennek azon hálát adna.

Ad Saxones.

Második regiment a szászokra írják,
Mert sok erősséget s az pénzt is ők bírják,
Ha tatártól félnek, magok várban zárják,
Meg is lövöldözik, ha ostrommal víják.

Dicsérem ezekben én az egyességet,
Egymás között való szilígy emberséget,
Ritkán látnak köztök undok gyűlölséget,
Ha távul laknak is, látsz köztök egy lelket.

Ha valakit pedig törvényt nélkül bántnak,
Nemes vármegyére ők nem halogatnak,
Székekről táblára ők nem appellálnak,
Halogató nélkül sententiát mondanak.

Igasságos törvényt mindenkinek mondanak,
Amaz Rabuláknak (*így!*) tallért ők nem adnak.
Sem szekeret sajttal, búzával nem raknak,
Hogy prokátoroknak házokhoz hordgyanak.

Nincs ott hamis menesség: nemes ember vagyok,
Nemzetségem nemes, nemzetségeitek nagyok,
Mit gondolok veled, rajtad én mit adok,
Paraszt vagy te s neked törvényt nem is állok.

Szegénnek, boldognak mind egy az törvénye,
Nagy úrnak és gurnak a mit mond az nyelve,
Meghallják és törvényt mondanak csak érdemre,
Nem is néznek ebben semmit ők személyre.

Csak hogy rajtok igen sok az húzás-vonás,
Sok giz-gaz nemesnek való postálkodás,
Dali kóborlóknak sűrű gazdálkodás,
Elviselhetetlen rajtok az adózás.

Ki miatt sok falut immár pusztán láthatsz,
Néhult pedig könnyen embert megszámlálhatsz,
Köztök sok sóhajtást s fohászkodást hallhatsz,
Sok pusztá kőházat közöttök mutathatsz.

Földvár Barezaságon majd pusztaságra jut,
Medgyesnél Paratély emberétől pusztult,
Apoldra szász helyett sok oláhság tódult,
Besztercze felé is sok majdon arra jut.

Kibeszélhetetlen dolog az az nemzet,
Hogy sok gondgya miatt csak hogy is evezhet,
Kire sok költséget hozza nemes nemzet,
Kegyes ember rájok síró szemmel nézhet.

Sok szőlőköt kapál, de borát más issza,
Fele árán ura hordóstól elvonsza,
Rajtok sokat húz, von, semmit nem ad vissza,
Torkát nem töltheti sem Duna sem Tisza.

Nem pénzért, sem borért, róllatok ezt irám,
De hogy sok sanyarú dolgotokat látám,
Jó indulatomból rajtatok szánkodám,
És emlékezetre értetek ezt hagyám.

Ad Valachos.

Te róllad mit mongyak Dacusoknak fattya,
Istentől elfajúlt oláhság magzattya,
Ki az Havasallját magának foglalta,
Trajanus Erdélyből ki nem pusztíhatta.

Sok latorságidot ki mondhatná elő,
Ha nyelve Cicero volna, venne elő,
Még sem számlálhatná bőségesen elő,
Sem kéz olyan ninesen, ki írhatná elő.

Sok főrendet, nemest már kiirtottatok,
Gazdagot és szegént megfullasztottatok,
Uraknak házakot tü felpraedáltatok,
Jeles embereket sokat fogyattatok.

Sok főasszonyokat hadtatok tü árván,
Urokat megölvén, pénzeket praedálván,
Urokkal szolgálókat mind felmészárolván,
Szép maradványokat siralomra hagyván.

Járd meg ez nemzetnek faluját, hol lakik,
Gazdag, dús ő köztök elég tanáltatik,
Kévés vagyon oly, ki felől mondathatik,
Ez ifjúságában jámbornak tudatik.

Hanem az ki gazdag, a nagyobb lator volt,
Hogy latorság miá még fel nem akadott,
Érte nemes ura ispánnak sokat szólt,
Sokaknak gratia levelet írtak volt.

De az mellett köztök utat álló lator
Számatalan sok vagyon, fegyveres és bátor,
Még is az aranyat fitető (*így!*) prókátor
Mellette felállván, azt mondgya, nem lator.

Azon kívül sok ökröt lopnak s teheneket,
Még megválogatták amaz szép szőkéket,
Ha el nem adhatták, levonnyák bőrököt,
Így emésztik kárral szegény embereket.

Mindegy s mind másképpen másoknak tesznek kárt,
Mert az lopott marha nyomáért más határt,
Ha ki nem adhatták, megfizetik az kárt,
Mind csak jámboroknak ő latorságok árt.

Merő álnoksággal megrakodott nemzet,
Kit az jóság nélkül rút gonosság vezet,
Ha kinek nyelvére kent egy-egy kis mézet,
Az gyomrának adott lánsa ellenmérget.

Isten ismereti nincsen elméjekben,
Elfordult ítélet vagyon értelmekben,
Se ispány, se király, se úr nincs Erdélyben,
Ki megzabolázná cselekedetekben.

Ad Hungaros advenas.

Bezzeg rossz szablyája volt Ali basának,
Utját be nem vágta Erdély országának,
Ne jöhettek volna látnia hazánkknak,
Lakták volna földét bár Pannoniának.

Mert miként szú az fát megőrli magában
Mint sáska gabonát megarattya nyárban,
Úgy fogyattad te meg Erdélyt hajvívásban.
Veszedelmes voltál az példaadásban.

Dicséred mindenba szép laktad földedet,
Emlegeted földi sok jövedelmedet,
Szájaddal suhajtod kies helyeidet,
Számlálod sok titkos búza-vermeid.

De szájadban mint van, szívedben úgy nincsen,
Visszamehetsz, ajtód nem jár láncz-kilincsen,
Rizony nem váltanád el dolgod sok kincsen,
Az Varkutz udvara mindenteknek készen.

Istentelenséged hajta ki helyedből,
Még sem sokat vett ki te gonosz véredből,
De nem hagyhatsz hátra lator erkölcsödből,
Úgy is lesz, míg lelked ki nem fut testedből.

Mikor ide jövé, akkor rongyos valál,
Ruhádban jó foltot a szabó nem talál,
Szemedből néz vala ki a sárga halál,
Az erdélyi czipón már meghízaltattál.

Petersellyemben nőtt fel jó tejes anyád,
Ne félj hogy megszükülj, kapitányod Árpád,
Az praerogativát Erdélyben elkapád,
Búzáját és borát magadnak foglalád.

Nem jó volna fiak kenyerét elvenni,
Az Úr Christus mondgya, az ebeknek vetni,
Jó az jámborokkal jó kenyeret enni,
Nem jó gonoszokkal egy kunnyóban lenni.

Ki voltál hazádban, füleink hallották,
Nállunk ki vagy mostan, szemeink jól láttyák,
Mert miattad hazánk romlania szánnyák,
Kiért könyhullástól magok nem óhatták.

Istentelenségért hazád íteltetett,
Kegyetlenségéért népe kiveretett,
Ki keresztyéneknek nyelvvel neveztetett,
De nevéhez illő gyümölcsöt nem termett.

Gyilkost hogy mentettél, lelked majd elszáratt,
Hány parázna lator, melletted megmaratt,
Húzó, vonó, fosztó, ki praedájért fáratt,
Minden gonoszságnak vére hol eláratt.

Hogy ha Diogenes hozzád elment volna,
Embert bár gyertyával ott keresett volna,
Nem hiszem, hogy kegyest sokat tanált volna,
Noha embereknek száma ott sok vala.

Kevély kegyetlenek az ott uralkodók,
Irigyek, gonoszok, buja hivalkodók,
Kész kenyeret evő, zabálló, tobzódók,
Hásártosok inkább s más javain hízók.

A szű amaz nagy fát úgy meg nem emészti,
Az moly a szép köntöst úgy nem vesztegeti,
Nedvesség az ruhát úgy meg nem senyveszti,
Rossz példa adásod mint Erdélyt megveszti.

Pannoniából jött amaz ördögatta,
Ördögatta lelkű Luciper fajzattja,
Irtóztató szókkal Istent káromolja,
Kiben vagyon szentség, ezt rettegve hallja.

A Szentháromságra ezerszer esküszik,
Egy igaz Istenről nem is emlékezik,
Közbenjáróról is ő elfelejtkezik,
Azokat, kik vallják, kövekkel kövezik.

Az egy igaz Isten előtt nem szaladsz el,
Ha felyhőben rejted is te magadot el,
Ámbár földnek túlján s víznek evezhess el,
Az Úrnak angyali ott is keresnek fel,

Utánad vonszod te az Úrnak ostorát,
Réánk is árasztod az nagy Úr haragját,
Kinek haragjának te érzed az lángját,
Mégis edgyitek is nem alázza magát.

Az esíkot lencsével igen tudod csapni,
Praelatusok előtt híven forgolódni,
Jámboroknak útját kivágni s bevágni,
Első szürke lóra ülven tudod csapni.

Az Pannonusoknak hidgyed nincs orczája,
Kevély, de szemtelen, vagyon csak pofája,
Fenn jár, de vakot is nem vet az koczkája,
Tisztet fitet (*igy!*) s annak a fazakát vájja.

Földeden termettek az ember-farkasok,
Termettek skorpiók, húskerengő sasok,
Jó cselekedetben ők mindegyik vakok,
Erdély őrizd magad, mert ostort vont rátok.

Ad Graecos pannigeros.

Hallottam görögök erejét s hatalmát,
Mert rá rontották volt Párisra szép Tróját,
Népét mind megölték, pusztán hatták várát,
Elvitték belőle szép híres Helénát.

Konstantinápolyt is tü építettétek,
Néppel és fegyverrel erősítettétek,
De Memhet császártól meg nem őriztétek,
Országról országra azért szellyettetek.

Hogy Erdélyben vattok, bizony igen bánom,
Országunk romlását érettetek szánom,
Ezüstöt, aranyát pusztítjátok, látom,
Elmémben sóhajtván, ezt csak vetem s hányom.

Egy jó pénz Erdélyben miattok nem marad,
Arany, tallér, ezüst ki kezekben akad,
Az erdélyiekre az vissza nem szakad,
Mely miá országunk pénze igen apad.

Olesó marhád miatt kinese fogy Erdélynek,
Ha mi ezüsti van valami szegénynek,
Nem viszik azt másnak, de görög legénynek,
Mikor Erdély búsúl, örül ő csak ennek.

Hasznos aknáit is Erdélynek görögé,
Jövendőben félek ne legyen töröké,
Mert az, mint azelőtt mondták, hogy görögé,
Az örökség szerént bizony lett töröké.

Közli: SZÁDECZKY LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

A könyvtárban alapvonalai.

(*Muzeumi és könyvtári kézi könyvek. Közrebocsátja a muzeumok és könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége.* Irta Ferenczi Zoltán. Budapest, 1903. Atheneum kiadása, 8-adr. XII és 240 l.

Sokszor hall nálunk a könyvtárnok nemcsak könyvtárt nem ismerő, sőt gyakran könyvtárban forgolódo egyénektől is ilyesféle kérdést: „de hát tulajdonképen mi dolga is lehet a könyvtárnoknak?” Az ilyen kérdések legjellemzőbbek arra nézve, hogy még a könyvtárban megforduló — tehát könyvtárhoz tartozó — egyének mennyire nem tudják, hogy a könyvtári, disciplinaris természetű foglalkozásnak nemcsak hogy elemi követelményei vannak, hanem hogy az sokoldalú és irányú szakismeretet s mindenben éber, gondos eljárást kíván.

De mi természetesebb, minthogy a tudományok fejlődésével, a könyvek rohamos szaporodásával együtt lépést kell tartani a könyvtárak fejlődésének is, mert ennek elhanyagolását károsan érzi meg amaz. Manapság már nemcsak egy néhány könyvből meríti a tudós ismereteit, hanem egy-egy szakembernek egész könyvtárra van szüksége. A mai tudományos szükségleteket tehát csak nagyobb könyvtárak elégíthetik ki. E tudományos s más egyéb könyvtári szükségletek megfelelő kielégítése nagy és fontos feladatok betöltésére szólítja s mindinkább nagyobb problémák elé állítja a könyvtárnok embert. A könyvtári foglalkozás ma már külön tudomány-szak, melynek külföldi egyetemeken katedrája s a könyvtári tudomány egyes részletkérdéseinek is egész irodalma van.

E néhány megjegyzés is eléggé igazolja a szükségletet, melyet Ferenczi Zoltán könyvtártana hivatva van betölteni. Meg kell ugyanis jegyeznünk még azt is, hogy idáig a könyvtári pályára lépő, vagy épen szükség szerint könyvtári foglalkozású egyének nélkülöztek olyan magyar nyelvű kézikönyvet, melyből a könyvtári szükséges ismeretek egész körét rendszeresen egybefoglalva bárcsak alapvonalaiában is meg-

ismerhették volna.¹ A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőisége is erre a nyilvánvaló szükségletre mutatott rá, midőn a muzeumi és könyvtári szervezet egyéb irányú szükségletei között e könyvtártan kiadásával nyitotta meg kézikönyveinek sorozatát.

A könyvtárak intézménye legfontosabb közművelődési intézményeink egyike s annyival kevésbé szabad e mezőt parlagon hagyni, mert Magyarország könyvtárait tekintve, a művelt világ gazdagabb országai közé tartozik. György Aladár statisztikai összeállítása ugyanis 1885-ben közel *harmadfél ezer* hazai könyvtárról ad számot, melyekben több mint *nyolczadfél millió könyv* őriztetik.² Már e tekintélyes számadatok magokban is felhivnak, sőt egyenesen követelik tőlünk, hogy könyvtáraink ügyét az eddiginél nagyobb figyelemre méltassuk.

Ferenczi Zoltán könyvtártana az ő 1900. és 1902 évi könyvtárnoki tanfolyamon tartott könyvtártani előadásainak eredményét tartalmazza. Mint a szerző a mű bevezetésében megjegyzi, nem akar e könyv más lenni, mint kézikönyv, mely előadja mindazt, „mi a könyvtárépítéssel s a könyvtárkezelés mai állásában első sorban jellemző és az alapismeretek megszerzéséhez szükséges“.

E kitűzött célhoz szerző elejétől végig hű maradt s rendszeres beosztásban tárgyalja a könyvtár építéssel és kezeléssel legaprólékosabb kérdéseit is. A tárgy nagy terjedelméhez mérten aránylag szűk keretben igen sok anyagot állított egybe, s az egyes részletkérdések megvilágítására szolgáló sok adatot szolgáltat. Az egyes kérdések fejtegetésénél rendszerint párhuzamosan állítja egymás mellé a különféle eljárásokat, megállapodásokat, véleményeket, hogy összehasonlításokat tehessen és ennek alapján véleményt nyilvánítsion. Ez a fejtegetési mód nemcsak nagyobb érdeklődést kelt a tárgy iránt, hanem egyszersmind önálló gondolkozásra ösztönöz s megfigyelésekre, hív fel. Általában véve a pragmaticus előadási modor jellemzi az egész könyvet, melylyel szerző a tárgy iránt vonzalmat és érdeklődést kelt.

A könyvtártan tárgyának megfelelőleg a mű két részre oszlik. Az első rész szól a *könyvtár épületről* és annak *berendezéséről*, míg a második a *könyvtár kezelését* tárgyalja; mindkettőt pedig rövid „bevezetés“ előzi meg. E bevezető részben általában szól az író a közkönyvtárak szükségességéről, meghatározza a könyvtár fogalmát s a könyvtár szó jelentését, adja a könyvtártan fogalmát. E fogalmi meghatározások után a bevezetés egy külön fejezetében a könyvtárak történetének rövid áttekintését adja a legrégibb könyvtáraktól elkezdve

¹ Megjegyezzük itt, hogy *Kudora Károlynak* 1893. megjelent *Könyvtártana*, míg egy szoros értelemben vett könyvtártani kézikönyv körén kívül eső kérdésekkel érdemileg foglalkozik, a könyvtár építés és berendezés fontos kérdéseit illetőleg csak néhány általános megjegyzést tesz.

² Ld. Hivatalos statisztikai közlemények. — Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.

könyvtáraink ügyének mai állásáig. Ez mindössze 12 oldalra terjed, de a szűk kerethez mértén e rövid áttekintésben is világos képét adja a könyvtárak fejlődésének.

A hátralévő 220 lapnyi terjedelem majdnem egyenlő részben oszlik meg a tulajdonképeni könyvtártan jelölt két részének tárgyalása, de a könyvtár épület és berendezés leírása lapszám szerint mégis többre terjed, bár e számot a számosabb és nagyobb terjedelmű illusztrációk szaporítják.

Első tekintetre talán a könyvtár épületének és berendezésének aránylag ily részletes tárgyalása szembeszökő, de ha elgondoljuk azt, hogy maga a könyvtár épülete s annak berendezése mennyire lényeges s a könyvtár céljainak megoldásánál és szükségleteinek kielégítésénél mennyire nagyfontosságú tényezők, ha elgondoljuk, hogy a könyvek gyors szaporodásával azok célirányos elhelyezése, conserválása mily technikai nehézségek elhárításával jár: tisztán áll előttünk az is, hogy e részben még nagyobb feladatok megfejtése háramlik a könyvtárnokra, mint a könyvtár kezelésében. E részben talán az is növeli a nehézséget, hogy bár a gyakorlati kérdések elbírálásában a könyvtárnoknak kell az irányelveket megadni, azok technikai kivitele, megoldása nem rajta áll. És pedig, hogy mennyire lényeges ezeket a lehetőség szerint a legjobban megoldani, arról e könyv ezen első részének tárgyalását, egybevetéseit a különféle rendszerek elbírálását stb. végigkísérve fogunk igazán meggyőződni.

Választanunk kell a különféle elhelyezési módok között, ismerni az egyes rendszerek előnyeit és hibáit, számot kell tudnunk vetni a körülmények sokféle eseteivel. Mind chez pedig disciplinaris képzettség és gyakorlati szemlélődés kívántatik. A könyvtárépület helyének kiválasztása, annak felépítése alapjától a tetőzetéig mind a könyvtárnok szakismereteinek figyelembe vételével történjék s annak berendezése a legaprólékosabb részletekig a könyvtári tudomány megállapodásainak, eredményeinek felhasználásával.

Ezekre a kérdésekre nézve ad e könyvtártan első része útmutatást, a részletkérdéseket a különböző országok nagyobb könyvtárépületeinek, berendezéseinek, az alkalmazott rendszereknek egybevetésével világítja meg. E rész végén még egy néhány nagyobb könyvtár rövid leírását vesszük.

A második rész *a könyvtár kezelésével* foglalkozik. A mennyiben pedig a könyvtár kezelése a különféle fajú könyvtáraknál más szempont alá esik, legelőbb azok fajait sorolja fel. Azután a könyvtár alapítás és fejlesztés, a könyvek s azok fontosságának tárgyalása könyvtári szempontból, a ritka könyvek s ezek ismertető jeleinek leírása következik. Ezek után tér rá szerző a tulajdonképeni kezelési eljárások előadására.

Hat fejezeten keresztül tárgyalja itt az író azoknak szoros értelemben vett könyvtárnoki teendőket, melyeknek helyes megoldásától függ bármely nagy közkönyvtár használhatósága, igazi értéke. Sorban kerülnek itt elő azok a részletkérdések, melyek a könyvek beszerzésétől kezdve (a járulék-naplóba vezetéstől) egész a könyvikölesönzésig, általában a könyvtárnak közhasználatra bocsátásáig, a könyvtárnok figyelmére méltók. Természetesen legrészletesebben foglalkozik szerző a czímtárak (katalógus) kérdésével, mely az egész könyvtár kezelésnek legalapvetőbb munkálata. A katalógusokról szóló fejezet keretében ennél fogva külön tárgyalja a három egyetemes czímtárnak kérdését: külön fejtegeti a) a betűrendes-, b) a szak-, c) a helyczímtár kérdéseit. Majd a külön czímtárak, a régi magyar könyvtár, és az ősnymtatványok czímtározása stb. kerül sorra s útmutatást ad a könyv az értekezések, értesítők, egyetemi nyomtatványok s egyéb specialis gyűjtemények kezelési módjára is. Megbeszélés tárgyává teszi szerző azután a könyvkötés körül szükséges teendőket, eljárásokat s legutolsó fejezetében a könyvtár használatra bocsátásáról szól, külön az olvasóterem használatáról, külön a könyvikölesönzésről, a mely részt a budapesti egyetemi könyvtár és a magyar nemzeti muzeum olvasótermi szabályzatainak s tétörvény-mintáinak bemutatásával végzi.

A könyv használhatóságát s áttekinthetőségét nagyban elősegíti az egyes fejezetek elején lévő tartalomjegyzék, mit a végén összegezve is megtalál az olvasó.

Az első részt számos illusztráció kíséri s a második rész szövege közé pedig a kezelés kérdéseinek megvilágítására szolgáló minta-leírásokat, magyarázó szövegeket vegyített a szerző.

Ki kell emelnünk végül, hogy a könyv elején található szakirodalmi repertoriumon kívül az író a szöveg közben is a maga helyén mindannyiszor hivatkozik forrásaira, mely eljárásával a részletkérdések iránt érdeklődőknek kutatását nagyban elősegítette.

A szerző ama szavaival végezzük ismertetésünket, hogy „bár fordítaná e kézikönyv a figyelmet nálunk is minél szélesebb körben a könyvre; bár minél általánosabban bírná felébreszteni azt a meggyőződést, hogy nincs becsesebb vagyton a jó könyvnél s hogy a könyvek száma és használatának mennyisége minden országban a műveltség legfőbb bizonyítéka“.

Erdélyi pénzek és érmek.

Resch Adolf: Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538. bis zur Gegenwart. Mit 86 Tafeln. Hermanstadt, 1901. In Kommission bei Franz Michaelis.

Resch Adolf brassai ékszerész és régiségkereskedő lankadatan szorgalommal gyűjtögette össze hazánk keleti részének régi kultúrájára világot vető emlékeinket. XVIII. századból származó, díszes szekrényekben elhelyezett gyönyörű majolika- és ónkanna-gyűjteménye páratlanul áll ma hazánkban, megbecsülhetetlen értéket képviselve az erdélyrészi kulturhistorikusra nézve, ki ezeknek tanulmányozása nélkül nem adhat egységes, teljes képet Erdély művelődési viszonyairól a XVI-ik századtól el a XX-ik századig.

Mint kereskedő és magángyűjtő fogott hozzá az erdélyi numismatikai anyag összehordásához is és hogy mennyire sikerült ez neki, mennyire nem hagyták érintetlenül a kapott benyomások a művelt kereskedőt, — mutatja fent nevezett munkája, mely az erdélyi numismatikai irodalomban a legújabb és kétségkívül legtöbb anyagot felölelő munka. A Majna melletti Frankfurtban Hess Adolf által 1880-ban árverés alá bocsátott híres Montenuovo-féle éremgyűjteményről készített katalogus 1414 különböző érem-typussal első helyen állott az erdélyi numism. munkák között Resch művének megjelenése előtt, ma azonban Resch munkája magába foglalja a nevezett fejedelmi gyűjtemény egész anyagát, sőt 3098 drb. érem leírását adva, több mint kétszer múlja azt felül.

Szerző a nagy anyagot — mint bevezető soraiban mondja — húsz év alatt gyűjtötte össze s így munkálkodásának kezdete 1881-re, vagyis arra az évre tehető, melyben a Magy. Tud. Akadémia archeologiai bizottsága, — belátva hazai numismatikánk fontosságát, régi historiánk, művelődési és kereskedelmi viszonyaink felderítésére és nyomon követésére, — határozatilag kimondotta, hogy Magyarország teljes numismatikai anyagát felgyűjteti s azt egy összefoglaló nagy munkában „Corpus Nummorum Hungariae“ czímen leíró, történeti és pénztudományi szempontból egyaránt megírhatja. A bizottság e határozata kétségkívül hatással volt az élelmes brassai ékszerészre, ki ezután fokozott szenvedélyvel látott hozzá ekkor még jelentéktelen magán-gyűjteményének fejlesztéséhez, a szétszórtan heverő anyag összegyűjtéséhez annál is inkább, mert míg egyrészt saját hajlamát elégítette ki, másrészt bizonyos lehetett a felől, hogy egy tudományos alapon nyugvó erdélyi numismatikai munka megírásánál nem fognak mellőzhetőni egy gazdag éremgyűjteményt . . . A mi tehát nem jutott eszébe egy magyarnak sem, nem jutott eszébe az erre leghivatottabb Erdélyi Országos Múzeum érem- és régiség-

tárának, az megragadta egy művelt szász kereskedő figyelmét, ki aránylag rövid idő alatt — talán maga sem hitte — a leggazdagabb erdélyi éremgyűjtemény tulajdonosa lett. Hol marad el Resch 2000 eredeti erdélyi érmet és 1000 drb. másolatot tartalmazó magángyűjteménye mellett az E. O. M. éremtára mindössze 350—400 darab érmet számláló törzsgyűjteményével! Miután pedig összehordta az anyagot, hozzálátott annak szakszerű feldolgozásához, értékük megállapításához s ezekkel is meglévén, eladásra ajánlotta fel a muzeumoknak. Semmi sem lehet természetesebb, mint azt várni, hogy az E. O. M. éremtárát fogja gyarapítani a gyűjtemény, de sajnos, a tár elesett az őt jogosan megillető gazdag éremsorozattól, mert az egyesület nem hozhatta meg a nagy anyagi áldozatot. Így került Resch gyűjteménye a Magyar. Nem. Muzeum birtokába.

A munkához az anyagot teljes egészében e magángyűjtemény szolgáltatta részint eredeti, részint a Brukenthali, a Magyar. n. muzeumi, a bécsi császári és a berlini királyi éremtárak gyűjteményéből készített másolati példányokkal. Resch művét VIII. bevezető, 292 leíró, éremfeliratok fordítását tartalmazó, és értékjelző lapon át német nyelven írta meg, melyhez, 86 szép metszetekkel illusztrált tábla szolgáltatja a leirt érmek főtypusait.

A bevezető részben röviden szól a szerző gyűjteményiről, felsorolja a muzeumokat és numismatikai munkákat, mint a melyekből anyagot merített. Sajnálattal kell itt megemlítenem az E. O. M. éremtára állapotára élénk világot vető azon tényt, hogy a szerző figyelemre sem méltatta a tár gyűjteményét, bár — határozottan állítom, hogy a törzs — de még inkább a galanthai gróf Eszterházy-féle gyűjtemény szolgáltatnak volna még egy kis adag anyagot megírandó munkájához. A bevezető részben tovább haladva az érmeiken előforduló rövidítések (siglák) könnyen áttekinthető összeállítását, majd az erdélyi fejedelmek, fejedelmi és magán személyek névsorát találjuk.

A leíró részben miután a folyó- és emlék-érmeket elkülöníti egymástól, chronologiai sorrendben adja annak első felében a nemzeti és Habsburg-házi fejedelmek folyó érmeit 1538—1780-ig, vagyis a nagyváradi egyezségtől Mária Theresia haláláig, mikor Erdély végleg megszűnt különálló terület lenni pénzügyileg; második felében pedig az 1551 és 1898 közt vert emlékérmeket, (körülbelül 350 darabot,) 15 drb. folyó éremhamisítványt és 5 drb. brassai érembélyeget ír le. A fejedelmek történetét, valamint az emlékérmek megnevezését pár soros kivonatokban, röviden illeszti az egyes fejezetek elé, mindenütt szem előtt tartva az éremfeliratokban előforduló tartománynevek megmagyarázását. A leírásoknál a lehető legpontosabb képet igyekezik nyújtani minden egyes éremről; közli azoknak súlyát, átmérőjét, az eredeti példányok tulajdonosait, de az aprólékoság, melylyel ezt keresztülviszi és még inkább a sok

visszaütalás az előbbi típusok legkülönbözőbb variánsaira, nehézsé és lassúvá teszik a munka alapos használatát.

E csekély, nagyobbára technikai nehézségekből származó hibától eltekintve, a munkát a nagy gyűjtemény kitünően sikerült szakkatalogusának mondhatjuk, mely bő anyagot fog szolgáltatni az Akadémia arch. bizottsága által tervezett nagy munkához s mely tiszteletet követel a lelkes férfiú számára, ki nem tartotta feleslegesnek kereskedő létére az erdélyi numismatikával behatóbban foglalkozni és szerzett tapasztalatait irodalmilag is megörökíteni.

Szász ember végezte el tehát azt a munkát, melyet korán ébredve nekünk magyaroknak kellett volna végrehajtanunk. Érezzük is ennek erkölesi és anyagi súlyát egyaránt. Resch munkájához nagyobbára külföldi és hazai éremárverések adatai alapján összeállított értékjelző táblázatot is csatol, mely szerint a leírt 3098 drb. arany-, ezüst-, réz- és bronz-érem, vagyis egy eddig ismert teljes erdélyi éremcollectió 170—180 ezer korona műértéket képvisel. A legnagyobb 3500 koronás tételtől lefelé haladva, bátran mondhatjuk, hogy a 100, 150 koronás tételek a leggyakoribbak, a mi anynyit tesz, hogy az E. O. M. éremtára ezután csak ily magas árak mellett gyarapíthatja gyűjteményét. Ma minden hazai és külföldi kereskedő Resch áraiban kínálja eladásra erdélyi érmeit s ezzel hat csaknem bénítólag a későn ébredés az E. O. M. éremtárára.

K. I.

Falckenberg legújabb bölcselettörténete.

Geschichte der neueren Philosophie von Nikolaus von Kues bis zur Gegenwart. Im Grundriss dargestellt von *dr. Richard Falckenberg* ord. Professor zu Erlangen. Vierte, verbesserte und ergänzte auflage. Leipzig (Veit & Comp.) 1902. 582 lap. Ára 10 márka.

Első kiadása 1885-ben, másika 1892-ben s harmadika 1898-ban jelent meg. Az ismert nevű szerző oly könyvet akart nyújtani a hallgatóság kezébe, mely középúton halad *Windelband* művelődéstörténeti és *Überweg-Heinze* száraz életrajzi és könyvészeti irodalmi tárgyalása között, — felette ügyesen összefoglalva *Fischer*, *Erdmann*, *Zeller*, *Windelband*, *Überweg*, *Harms*, *Lange*, *Vorländer* stb. fejtegetéseinek eredményeit s az életrajzi, művelődéstörténeti és pragmatikus történeti szempontokat az egyes korok és rendszerek ismertetésénél. Főleg igen nagy súlyt fektetett a legújabb kiadásában az újabb irodalom felhasználásával a kiegészítésekre.

Műve a bevezetésen s a Kusa Miklóstól Descartesig terjedő átmeneti korszak ismertetésén kívül 2 nagyobb szakaszra oszlik, a melynek elseje a *Descartestól Kantig* (76—267. l.), s másika a *Kanttól a jelenkorig* (271—540. l.) terjedő bölcseletet tárgyalja. A

mű végén a fontosabb bölcseleti műkifejezéseket magyarázza, s betűrendben a tárgyalt bölcseleők és írók névjegyzékét közli, a mi természetesen csak emeli a mű értékét és könnyebb használhatóságát. Ez oldalról is, de meg különösen élénk és beható fejtegetéseinél fogva, nyereség leszen Falckenberg bölcselettörténetének *Székelgy György* sárospataki tanár által tervezett magyar fordítása, amugy is szegényes bölcseleti irodalmunkra. S bár megengedem, hogy *Pekár Károly* szerint főleg a külföldi bölcselettel szemben „németesen egyoldalú“ a mű, mégis hasznavehetőségét tekintve, a mennyiben magukat a forrásokat híven beszélteti, messze fölötte áll a többi német sablonos és nehézkes bölcselettörténeti tan- és kézikönyveknek.

A bevezetésben közelebbről azt fejtegeti, hogy alig van más tudomány, a melyre annak alapos történeti ismerete oly nagy jelentőségű volna, mint épen a bölcselet. A bölcselettörténet írásnak különösen a rendszertelen individualismus s az elvont logikai sematizmus veszedelmeit kell bölcselel elkerülnie. *Dühring* és *Hegel* annak főbb képviselői. Azt is helyesen mondja, hogy a bölcselet történetében világnézetekkel és élethatalmakkal van dolgunk s nem meddő doktrinákkal. Majd közelebbről fejtegeti a modern bölcseletnek scholastika ellenes, humanista és naturalista jellegét az ó-kori s a középkori bölcselethez való viszonyában. Németesen egyoldalú eljárás, hogy az angol Baconnal s a francia Cartesiussal szemben a modern bölcselet megindítóját a félig még scholastikus észjárású német Kusa Miklósban látja. Végül ugyancsak a bevezetésben rövid jellemző vonásokban ismerteti az újabb és legújabb bölcseleltre vonatkozó irodalmat névszerint: *Ritter, Erdmann, Überweg, Fischer, Zeller, Windelband, Baumann, Schultze, Bergmann, Höffding, Sigwart, Dühring, Lewes, Höckl, Willmann, Flügel* és *Knauer* bölcselettörténeteit; továbbá a Kant utáni bölcseleltre vonatkozólag: *Chalybaus, Biedermann, Fortlage, Harms, Fichte, Ulrich, Volkelt, Siebert, Dilthey* és *Falckenberg* műveit, nemkülönben a vallásbölcseleti és ethikai, történetbölcseleti, ismeretelméleti és ästhetikai irodalmat s végül a bölcseleti alapfogalmakra és műkifejezésekre vonatkozólag *Encken, Noack, Trendelenburg, Zeller, Zimmermann, Sigwart* és *Saydel* műveit. Egy tájékoztató jellegű tankönyvbe valónak tartom azt is, hogy közli az 1896. óta Stuttgartban megjelenő Frommann-féle „bölcseleti klasszikusokat“ (eddigelé 12 kötet jelent meg) s a járatosabb német bölcseleti folyóiratokat. A külföldi irodalmat következetesen mellőzi, s csodálatos, a Hirschmann-féle „Philos. Bibliothek“ cz. nagyterjedelmű vállalatot meg sem említi.

Bevezetéseinek egyik igen sikerült része az, mely a különböző kulturnemzeteknek részvételével és azok írásmodorával foglalkozik a philosophiában, úgy, hogy ez alapon *Alexander Bernáttal* méltán

szólhatunk „nemzeti szellemről a philosophiában.“ Jól mondja a szerző, hogy a francia bölcselet kitűnően formulázza, az angol a tapasztalatot írja le, s a német a belső lényegbe merül el. Ragyogó a francia előadás, fárasztó, de tanulságos az angol, s elvont és nehézkes a német. A spekuláció hazája Németország, az evolúció hazája Franciaország, s a tények óriási halmazának összegyűjtése Anglia (Darwin) érdeme. A miért is a nemzetgazdaságtan, a tapasztalati lélektan, a társadalomtudományok s a gyakorlati életre vonatkozó ethikai elméletek hazája Anglia, míg ezzel szemben a természetbölcselet Németország produktuma. A francia éles, az angol világos s a német mély gondolkodó. Franciaország a matematika, Anglia a praktikus tudományok és Németország a spekulatív fők hazája. A francia skeptikus, az angol realista s a német idealista gondolkodó philosophus. Az angol bölcselet geographus, a francia anatomus s a német hegymászó természetű. Az első leírja, a másik analysálja s a harmadik áthatja az adott valóságot. — S helyesen itéli meg a tudós szerző a különböző korok bölcseletét is, a midőn az ókorit kosmologianak, a középkorit theologianak s az újabb korit anatómiainak mondja.

A *Cartesiustól Kantig* terjedő bölcselettörténetét 7 fejezetben tárgyalja, a melyekben egyenként méltatja Descartes németalföldi és francia követői, Lacke, az angol és francia fölvilágosodás, Leibniz és a német fölvilágosodás rendszereit. Itt a tárgy elrendezése tekintetében újból is kifogásolom, hogy Jacobi hitbölcseletét Kant előtt tárgyalja, holott neki, mint Kant oppositójának a Kant utáni bölcselet körében van a helye.

A mű 2-ik nagy szakasza 6 fejezetben a *Kanttól a jelenkorig* terjedő bölcseletet tárgyalja és pedig lényegesen „javúlt és bővült alakban“ az előző kiadásokkal szemben. E szakasról külön műve is van a szerzőnek „Geschichte der Philosophie seit Kant“ 1899. cz. alatt. Itt nagy részletességgel egyenként behatóan ismerteti Kant kriticizmusát, s Fichte subjektív, Schelling objektív és Hegel absolut idealizmusát, nemkülönben Fries, Herbart és Schopenhauer realista jellegű oppositóját.

A 2 utolsó fejezetben „a külföld“ bölcseletét s a Hegel utáni német rendszereket ismerteti. A külföldi rendszerek közül behatóbban foglalkozik az olasz, francia, angol és amerikai rendszerekkel és sajnos, nagyon röviden a többiekkel, főleg a magyar bölcseleti törekvésekkel. E ponton nagyobb hála rá osztónozta magyar tudományosságunkat — főleg újabb kiadásaiban — Überweg-Heinze ismert bölcselettörténete. Németsen egyoldalú eljárása főleg a külföldi — nem német — bölcseleti rendszerek ismertetésénél tűnik ki, holott szerzőnek, mint a „Zeitschrift für Philosophie und philos. kritik“ volt avatott szerkesztőjének (jelenleg Busse königsburgi tanár

szerkeszti) bőséges alkalmá nyílt e rendszerekkel való behatóbb megismerkedésére és nagyobb terjedelemben való felhasználására. Műve 4-ik kiadásában is csak 2 sorvány sorral emlékezik meg a magyar philosophiáról. Pedig úgy az én üttörő közléseim, mint azoknak Rácz Lajos-féle kiegészítései megérdemelték volna a behatóbb figyelmet.

Végül az utolsó fejezet 3 szakaszban a *Hegel utáni német bölcsellettörténetét* ismerteti, s ide vágó alapos fejtegetései méltán csatlakoznak *Erdmann* műve mellé, sőt azt nem egy ponton javítják és üdvösen kiegészítik. A ki a jelenkori német bölcsélet idealista, realista és pozitívista rendszereinek tömkelegébe mélyebben akar betekinteni s főleg megakar ismerkedni az egyes bölcselati tudományágak, különösen az ethika, jogbölcsélet, sociologia és vallásbölcsélet gazdag irodalmának kifejlődésével, nagy haszonnal fogja forgathatni Falckenberg művét.

Valóban nagy nyereségnek tartom annak magyar nyelvre való tervezett átültetését. Nem a szövevényes, nehézkes, hanem a világos és könnyen folyó német bölcsellettörténeti tan- és kézikönyvek közül való. Erről az oldalról is méltó társa *Zeller* ismert compendiumának, mely az ő nagy görög böles.-történeti műve alapján készült, s maig is kedvelt vezérfonala az előadó tanároknak s a hallgatóságnak egyaránt. Szeretném, ha ez ismertetésemmel már jó előre is fölhívtam volna Falckenberg bölcsellettörténetére mivel magyar közönségünk szíves figyelmét.

(Eperjes.)

Dr. Szlávik Mátyás.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kendy István eladományozott birtokai.

Az 1594-ben lefejezett Kendy Sándor fia, Kendy István, Erdély egyik leggazdagabb főura volt, midőn a Báthory Gábor ellen 1610-ben szőtt összeesküvés miatt erdélyi birtokaitól megfosztották. Az összeesküvésnek ő volt a feje. Magát a tervet, úgy látszik, Magyarországról hozta magával, a hol egy darabig házassága után künn időzött.¹ A fejedelem tervezett megöletése azonban 1610 márczius 20.-án éjjel Széken meghiusult, s az összeesküvők gyorsan meglakoltak.² Kendy Kassára menekült, a beszterezsei országgyűlés (1610. márczius 25-től ápril. 3.) notázta őt, s Báthory 1612-ben birtokai közül a belső-szolnoki Nagy-Debreket hívének, Echeck Orbánnak adományozta.³

Mikor azonban Bethlen Gábor került a fejedelmi trónra, a megyesi országgyűlés (1614 febr. 24., márczius 16.) visszaadta Kendynek elvett birtokait, s a fejedelem kegyelmébe fogadta őt. Ötven lóra rendelt fizetést, azonkívül több mint 1500 frtot adott neki.⁴ Tanácsúrrá tette, s bizalmával annyira kitüntette, hogy midőn 1614-ben Magyarországra ment ki, Dóczy Andráshoz tőle küldött a II. Mátyással folytatott tárgyalások ügyében levelet és fontos szóbeli izenetet.⁵ Hanem Kendy vesztére érintkezett Dóczyval, mert ez eltántorította őt Bethlen Gábortól. Csakhamar Homonnayval és

¹ Erd. Orszgy. Emlékek. V. 31.

² *Szádeczky L.* Szamosközy magyar históriás éneke. Századok. 1899. 211—25. és 310—41. *Deák F.* A széki merénylet 1610-ben. Századok. 1876. 470—.

³ Tört. Tár 1885. 309—10.

⁴ Erd. Orszgy. Eml. VII. 202.

⁵ Tört. Tár. 1885. 218—19. Erd. Orszgy. Eml. V. 428—29.

Radul vajdával konspirált féjedelme ellen, s 1615 elején Bethlen az általa támasztott nyugtalanság elfojtására hadfölkelést rendelt.¹ Majd a véletlen kezébe szolgáltatatta azokat az okmányokat, melyekből Homonnay ezélja s Kendy árúlása egészen nyilvánosságra jött. A fejedelem az okmányokat 1616 június 21.-én bemutatta az alvinezi részleges gyűlésnek s ugyanazon év végén Désnél eldölt Homonnay vállalkozásának sorsa. Kendy is elveszítette ezzel kilátásait ahhoz, hogy Erdélybe valaha visszatérhessen.² Fondorlatait azonban nem szüntette meg, s akkor is Bethlen ellen munkálkodott, midőn az győzelmes hadjárata alkalmával 1619-ben Pozsonyban országgyűlést tartott. Ilyen körülmények közt valóban reá szolgált az újabb notára. Elvett birtokaival Pozsonyban a fejedelem Haller Zsigmondot, Belső-Szolnokmegye főispánját, egyfelől épen azokért a szolgálatokért jutalmazta, a melyeket Kendy ellen tett. Harminczöt községben kapott jószágot. Köztük kilencz falut nyert, három kuriával egészen, s huszonhat helyen részjószágokat.

Az adománylevél újabban az Erd. Múzeum levéltárába került. Érdekes köztörténeti vonatkozásaiért megérdemli, hogy egész szövegében közöljük:

Nos Gabriel Dei gratia regnorum Hungariae Transylvaniaeque princeps et Siculorum comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: quod cum reges ac principes inter caetera officiorum munia, singularem curam et industriam in eo potissimum impendere debeant, ut eos, qui de ipsis, reque publica gentis suae benemeritos esse consuerint, aut honorum titulis, aut vero bonorum iuriumque possessionum collatione exornent evehantque; unde apud posteritates exornatorum et evectorum cum perenni memoria principum exurgant laudum praeconia: nos etiam honorificum habentes respectum illibatae fidei fideliumque servitiorum fidelis nobis honorandi magnifici domini *Sigismundi Haller de Hallerkeő* comitis comitatus Zolnok interioris, quae ipse primum quidem in aula nostra laudatissimi cubicularii munia obeundo, potissimum autem in conflictu cum Homonnaianis, quos Andreas Gombos et reliqui eius farinae homines ductabant annis superioribus ad oppidum nostrum Dees facto et commisso; postremo vero in praeterita foelicis quoque expeditione nostra contra Romanorum imperatoriam majestatem pro vindicanda legum patriarum pene oppressarum libertate suscepta, non parendo laboribus suisque fati-

¹ Székely Okltr. IV. 193—96. E. O. Eml. VII. 209—211.

² Erd. Orszgy. Eml. VII. 37, 289—95, 53, 67.

giis, nobis et his nostris Hungariae Transsylvaniaeque regnis cum omni fidelitatis constantia et clarissima nominis sui laude exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturum et impensurum ipsum confidimus: totales igitur et integras possessiones *Lona* una cum duabus curiis nobilitaribus, quarum una deserta est ibidem, ac *Maro* et *Kend*; nec non portiones possessionarias in *Losard*, *Jeneö*, *Borsa*, *Válaszut*, *Doboca*, *Pancelchieh*, *Poklostelek* et *Also Theök* in Dobocensi; item totales pariter et integras possessiones *Saigo* et *Antos*, ac portiones possessionarias in *Cziaka Korbo*,¹ *Hagimas*, *Jariczi*,² *Keörtvelies*, *Kalna*, *Giekenies*, *Tottfalu*, *Viz-Szilvas*, *Pentek*, *Hesdat*, *Boncz-Nyres*, *Dengelegh*, *Cziobanka* et *Felső-Giekenies* in Zolnok interiori; ac in *Kecziet* et *Zaproc*z utrisque in Zolnok interiori et Dobocensi; necnon totales similiter et integras possessiones *Kodor* cum curia nobilitari ibidem, et *Also-Giekenies* ac *Pestes* et *Teörpen*, portionemque possessionariam in *Manija*³ possessionibus sic nuncupatis praeallegatoque Zolnok interiori comitatibus existentibus habitas, in quarum quieto et pacifico dominio idem Sigismundus Haller a tempore adeptionis et consecutionis earundem pacifice perstitisse et nunc quoque persistere perhibetur; quaequidem antea magnifici *Stephani Kendi de Lona* prae fuissent, sed ex eo, quod ipse fidei fidelitatisque suae, qua in primis predecessori nostro foelicis reminiscentiae serenissimo quondam domino Gabrieli Bathori alias Transsylvaniae principi, tum nobis quoque tanquam legitimis et naturalibus suis principibus obstrictus tenebatur, immemor; primum quidem non solum mala consilia adversus praefatum dominum principem fovisset; verum etiam in oppido Zeek hospitium eius nocte intempesta invadere, ac more sicario impias in eum manus injicere, nilque tale timentem (nisi providentia divina elusus fuisset), animo deliberato, interimere paratus extitisset. Tandem nobis quoque fascibus regni Transsylvaniae adeptis, gratiam et honorificum statum in aula nostra nactus, eo minime contentus, iterum ad factiosos, manifestosque hostes nostros sese transtulisset, ac contra nos gentemque et patriam suam, quae charissima ipsi esse debebat, adversa quaequam machinatus fuisset; postremo autem ceteris magnatibus et proceribus inelyti regni Hungariae pro publicis bonis salutarique patriae permansione in civitate Poseniensi generalia comitia legitime celebrantibus, idem Stephanus Kendi prioris suae perfidiae zelus cultor, inquietique ingenii genio correptus, clam et insciis nobis et regnicolis ex ipsis comitis Viennam Austriae sese transtulisset, ibique partibus imperatoris Ferdinandi adhaerendo, consilium et

¹ Csáki-Gorbó.

² Igriczi.

³ A falvak ma Kolozsmegyéhez tartozó Borsán kívül mind Szolnok-Dobokában fekszenek.

studium suum omne ad perniciem et eversionem regni vertisset et obtulisset; sicque manifeste crimen laesae majestatis aliquoties incurrendo, a dominis regnicolis perpetua infidelitatis labe notatus, praedicta omnia bona juxta veterem et approbatam regnorum nostrorum legem et consuetudinem in nos consequenterque collationem et dispositionem nostram rite et legitime devoluta esse perhibetur et redacta: totum item et omne jus nostrum regium, si quod in praeallegatis possessionibus, curiis nobilitaribus, portionibusque possionariis etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur; aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis (stb. a szokott stílusban), generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Sigismundo Haller, haeredibusque et posteritatibus ipsius primum quidem masculini, illis vero deficientibus vel forte non existentibus foeminei, ac illis quoque sublatis etiam legatariis utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus, prout damus, donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum possidendum pariter et habendum, salvo jure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas Nos in formam privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in libera regiaque civitate Posoniensi, die decima quinta Januarii, anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo.

Gabriel mp.

(L. S.)

Simon Pechy

cancellarius mp.

Caspar Beöleöny secr. mp.

Kivül: Lonarol és Kodorrol valo donatiom, legatariusimra is.

Sigismundus Haller mp.

(Eredetije papiron, Bethlen Gábor papirba nyomott nagy fejedemi pecsétjével az Erd. Múz. levéltárában).

Közli: *Kelemen Lajos*.

„**Egyetemes irodalomtörténet**“. Nagyszabásu munka indult meg, melyet jeles munkatársak közreműködésével *Heinrich Gusztáv* szerkeszt s a vallás- és közoktatásiügyi m. kir. miniszter támogatásával a Franklin-Társulat ad ki. Minden egyes kötet 720 lapnyi terjedelemben, választékosan és gazdagon illusztrálva jelenik meg. Egy-egy kötet ára fűzve 16 korona, díszes kötésben 20 korona. Az egész ötkötetes mű ára fűzve 80 korona, díszes kötésben 100 korona. Az első kötet megjelent és minden könyvkereskedésben

kapható. Az öt kötet tartalma a következő: 1. Bevezetésül (Heinrich Gusztáv). India (Fiók Károly). — China és Japán (Kühnert M. és Fiók K.). — Egyiptom, Babylonia, Assyria (Mahler Ede). — Héberrek (Neumann Ede). — Arabok (Goldziher I.). — Perzsák (Kégl Sándor). — Örmények (Patrubány Lukács). Hellének (Péterfy Jenő, Hegedüs István, Latkóczy Mihály). Uj-görögök (Pecz Vilmos). 2. Római irodalom (Csengeri János). Bevezetés a románokhoz (Becker F. Ág.). Keresztény-latin irodalom (Balogh Á.). Provenceiak s catalanok (Hernádi M.). Francziák (Haraszi Gyula). Olaszok (Radó Antal). Spanyolok (Becker F. Á.). Portugálok (Huszár Vilmos). Rumének (Alexis Gy.). Rhaeto-rumének (Gombocz Zoltán). 3. Bevezetés, germánok és kelták (Heinrich G.). Angolok és amerikaiak (Hernádi M. és Petz Gedeon). Németek (Heinrich G.). Németalföldiek (Nagy Zsigmond). Skandinávok (Petz Gedeon). 4. Szlávok, szerkeszti Asbóth Oszkár. Ural-altaiak, szerkeszti Munkácsi Bernát. 5. Magyar irodalom (Széchy Károly). A munka bármely könyvkereskedés útján havi részletfizetésre is beszerezhető.

A jogi szakoktatás reformjáról szóló füzetet adott ki *dr. Bartha Béla* debreczeni jogakadémiai tanár, melynek közrebecsálására a közoktatási miniszter e tárgyat illetőleg nyilvánosságra hozott törvényjavaslat tervezete indította. Értekezése a tárgy egész körét, az ide tartozó összes fontosabb anyagot felöleli.

Első része a mostani reformtörekvések történelmi háttérét világítja meg röviden. A második részben jogi szakoktatásunk létező bajait tárja fel, és pedig ilyenek gyanánt a következőket jelöli meg: a kötelező doktorátust, az egyetemeknek főleg e miatt való túlsúlyosságát, az ifjúság nagyobb részének a tanszabadsággal üzött visszaélését, s a vizsgálatoknak, szigorlatoknak így előálló megdöbbentő eredményét, a mi a legsajnálatosabb társadalmi erő-, idő- és vagyonpazarlás.

A harmadik részben ismerteti s bírálja a miniszter reformterveit s azokat túlnyomó részükben helyesli. Ugyanis elfogadja azt, hogy a jogi képzés alap-anyagává a magánjogot kell tenni; továbbá az egységes képeztést adó államvizsgálatok rendszerét, a vizsgálatoknak állam- s jogtudományiakra különítést, a vizsgálatok olynemű decentralizációját, hogy államvizsgáztatási joggal a megfelelő szervezetet s magas tudományos színvonalú igazoló-akadémiák is felruháztassanak, az állam teljes biztosítékot nyújtó ingerenciája mellett, s kimutatja, hogy ily módon sem a felekezeti szellem túltengésétől, sem a tudományos színvonal leszállásától nem kell tartani. Nagyban s egészben elfogadja a vizsgáló bizottságok szervezetére, a vizsgálatra-bocsátás előfeltételeire, a képesítő hatályára a két alapvizsgálat rendszerére, a doktorátusoknak, mint tudósvizsgálatoknak újjászervezésére vonatkozó részleteket is.

Ellenben eltérőleg a miniszteri munkálattól, az államtudományi államvizsgálatot, mint alapvetőbb jellegűt, előbb leteendőnek tartja, s ennél nem kötné feltételül a végbizonyítványt, sőt az ifjúság jól felfogott érdekében a hatodik félév végére helyezné, azt az elvet vallván, hogy minden év végén legyen vizsgálat, és mindenkor az illető év tárgyaiból. Magától érthető, hogy az államvizsgálatoknak csak együtt volna képesítő hatályuk. Továbbá szabatosításokat ajánl a jogakadémiák megfelelő voltának kimutatásánál, melegen pártolja a kötelező kollókviumokat s gyakorlatokat, de az utóbbiak számát szaporítani kívánja; az államvizsgálati bizottságok elnökségénél a tanári elem iránt több bizalmat s társadalmi súlyának emelését követeli. Az alapvizsgálatok körében a súlypontot a magyar alkotmány- s jogtörténetre, mint a jogtudományi előképzés nemzeti elemére kívánja fektetni; az egyházjogot, mint az állami jogrend szempontjából ma már inkább csak történelmi jelentőségűt, a jogtörténeti tárgyak közé igtatni. A második alapvizsgálatnál, a nemzetközi jognak, mint önálló vizsgálati tárgynak ez idő szerinti mellőzésével a társadalmi gazdaságtan alaptanait s irodalomtörténetét venné fel, mert e tudomány kétségtelenül alapvető jellegű, hiszen a tárgyilagosságot túlnyomólag a gazdasági életviszonyok szabályozója s a tételes jogokat a társadalmi, gazdasági alapismeretek nélkül, a magok egészében felfogni s magasabb szempontból méltányolni nem is lehet. Természetes, hogy rendszerének alaposabb tanulmányozása az államtudományi államvizsgálat tárgy körébe tartozik.

Olcsó könyvtár. E hasznos és népszerű vállalatból, melyet *Gyulai Pál* szerkeszt, ismét három érdekes füzet jelent meg. Az elsőben (1269/70.) *Nusics* Braniszláv, a jelesebb szerb elbeszélők egyike, közül egyszerű, de maivágukkal is megható történeteket „*Egy káplár emlékei*”-ből. A tíz kis elbeszélésben eleven rajzát kapjuk a tábori életnek a szerb-bolgár háborúból (1885) s különösen a második (Isten madárkái) és az ötödik (A sebkötöző helyen) elbeszélés igen sikerült. — A második füzetben (1271/2. sz.) *Hall Caine*, az ünnepeelt angol író, egyik legdrámáiabb novelláját „*Az utolsó gyónást*” kapjuk. Egy orvos gyónása, a ki embert ölt, hogy tulajdon gyermekét megmenthesse. A nagy realizmussal és erőteljes, színes nyelven írt történet jó részt Marokkóban játszik s az izgató kalandok, érdekes leírások egész sora tarkítja a tragikus fordulatokban gazdag elbeszélést. — A harmadik füzetben (1273/4. sz.) *Földes Béla*, egyetemi tanár, tizenkét fejezetben ismerteti a „*Socialismus fejlődését napjainkig*”, az aránylag szűk keretben is teljes és összefoglaló képet adván a socialismus egyes elméleteiről és törekvéseiről. Nagyon tanulságosak a füzetnek azok a fejezetei, melyekben Földes tárgyilagossággal kritikával bonczolgatja és ezáfolja az újkori socialismus apostolainak (St. Simon, Fourier, Lassalle,

Marx stb.) utópiáit és tévedéseit, melyeknek során beválthatatlan igényeket tesznek és keresztülvihetetlen rendszereket állítanak föl. — Az *Olasó könyvtár* egy-egy számának ára 20 fillér s a füzetek minden könyvkereskedésben kaphatók.

Új könyvek.

Bielz, E. A. — Siebenbürgen. Ein Handbuch für Reisende. In neuer Bearbeitung herausgegeben von Emil *Sigeins* III. Aufl. Nagyszeben, 1903. 8-rét 284. l.

Gróf *Coudenhove* Henrik, „A becsület“ Minotaurusa. Tanúlmány a párbajjelenes mozgalom és a párbajhazugság ügyében. Ford. *K. H.* és *V. Zs.* Budapest, 1903. Singer és Wolfner. 71. l.

Füssy Tamás, A zalavári apátság története (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története VII. köt.) Budapest, Stephaneum 1902. 4-rét 711. l.

Lefavre Albert — Les Magyars pendant la domination Ottomane en Hongrie (1526—1722) Tom. I—II. Paris, 1902. 8-rét. 441. és 459. l.

Művészet. Szerk. *Lyka* Károly. Az Országos Magy. Képzőművészeti Társulat támogatásával kiadja Singer és Wolfner. II. év. 1903. 1. sz.

Ókori Lexikon. Szerk. *Pecz* Vilmos dr. 23 és 24. (II. köt. 5. és 6.) fűz. Budapest, 1903. Franklin-Társulat (Olympias-Patria-potestas.) Egy fűzet ára 1 kor.

Wagner, Hans, Neues Leben. Nagyszeben, 1903. 8-rét 217. l.

Erdélyi Muzem-Egylet.

Szakosztályi ülés.

Az E. M. E. bölcsélet, nyelv- és történettudományi szakosztálya márcz. hó 28-án *Dr. Márki* Sándor elnöklete alatt ülést tartott, melyen

1. *Dr. Imre* Sándor olvasta fel „A közoktatásügy Széchenyi rendszerében“ cz. tanulmányát.

2. *Dr. Szilasi* Mór ismertette a rovás-írás kutatásának jelenlegi állását.

3. Új tagokul felvételtek: *Szentmártoni* Kálmán és *Szenkovits* Gyula tanárjelöltek Kolozsvárt (aj. Kelemen Lajos).